

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 27, Αρ. 1 (2006)

Αφιέρωμα: Συγκρουσιακή πολιτική, κοινωνικά κινήματα

Συγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση,
κοινωνικά κινήματα: μια αποτύπωση

Σεραφεΐμ Ι. Σεφεριάδης

doi: [10.12681/hpsa.14671](https://doi.org/10.12681/hpsa.14671)

Copyright © 2017, Σεραφεΐμ Ι. Σεφεριάδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σεφεριάδης Σ. Ι. (2017). Συγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα: μια αποτύπωση. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 27(1), 7–42. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14671>

ΣΥΓΚΡΟΥΣΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΔΡΑΣΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ: ΜΙΑ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ

Σεραφεΐμ Ι. Σεφεριάδης*

Το κείμενο που ακολουθεί αποτυπώνει βασικά θεωρητικά τεκταινόμενα στο εσωτερικό της συγκρουσιακής πολιτικής, κλάδου σε φάση εκρηκτικής ανάπτυξης. Στα εξεταζόμενα θέματα περιλαμβάνονται: η γένεση και ιστορική ιδιαιτερότητα του κοινωνικού κινήματος· η επίδραση κοινωνικών και θεσμικών δομών· τα διεκδικητικά ρεπερτόρια· ο ρόλος της κουλτούρας· το ζήτημα των οργανώσεων· οι συγκρουσιακοί κύκλοι και το πρόβλημα των κινηματικών εκβάσεων. Τίθενται όμως, ακροθιγώς, και ερωτήματα που αφορούν την υφή της τρέχουσας συγκυρίας. Τι κομίζει ο 21ος αιώνας;

Σε σχέση με άλλους κοινωνικοοικονομικούς και πολιτικούς θεσμούς, τα κοινωνικά κινήματα ενέχουν και διαχειρίζονται μορφές δύναμης που, αν και δυσκολότερα προσδιορίσιμες, δεν είναι, εξ αυτού, και αμελητέες (Taggart, 1998). Εντάσσοντας τη μελέτη τους εντός ενός ευρύτερου πεδίου συγκρουσιακής πολιτικής (πολιτικής που διεξάγεται εκτός των επίσημων θεσμών του πολιτικού συστήματος) ο ομώνυμος κλάδος επιδιώκει τη συστηματική και σε βάθος διερεύνηση του κινηματικού φαινομένου μέσα από το πρίσμα ιστορικά συγκεκριμένων περιπτώσεων. Στόχος του άρθρου που ακολουθεί είναι η επιλεκτική καταγραφή αυτού του πεδίου. Η αποτύπωση επιχειρείται με όρους ενός υπερ-κειμενικού «γνωστικού κολάζ»: είναι τμηματική, περισσότερο μωσαϊκό παρά χάρτης, και συνδιαλέγεται συστηματικά με σύμβολα –φωτογραφίες, γραφήματα και σκίτσα ποσ, επιδιώκοντας μian αλληλουχία συνειρμών, διαρρηγνύουν (αλλά και διευρύνουν) την κειμενική γραμμικότητα.¹

* Ο Σ. Σεφεριάδης είναι Επ. Καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

1. Για τη λογική του «γνωστικού κολάζ» [cognitive collage] (όρου-δανείου από τη γνωστι-

1. ΤΙ ΕΠΙΔΙΩΚΕΙ Η ΘΕΩΡΙΑ;

Ο θεωρητικός προβληματισμός που αναπτύσσεται στον χώρο της μελέτης των συλλογικών δράσεων διατηρεί, όπως είναι φυσικό, αμείωτο το ενδιαφέρον του για τη διερεύνηση της κινηματικής αιτιότητας: *γιατί και πότε οι άνθρωποι εγκαταλείπουν τις ρουτίνες της καθημερινότητας προκειμένου να εμπλακούν στις αβεβαιότητες της διεκδίκησης;* Αν θεωρηθεί πως η υλική αποστέρση και η δυναμική προώθησης συμφερόντων αποτελούν προϋποθέσεις για την εκδήλωση κινητοποιήσεων, αρκούν οι παράγοντες αυτοί και για την εμφάνιση κινημάτων; Αν όχι, με ποιους άλλους πρέπει να συμπληρωθούν και πώς; Μαζί με τα κινηματικά γιατί, όμως, η θεωρία στρέφεται –κυρίως– στη διερεύνηση των πώς: των μηχανισμών μέσω των οποίων οι κινηματικές προδιαθέσεις μετασχηματίζονται σε πραγματικότητες. Πρόκειται για μετατόπιση με τεράστιες επιστημολογικές συνέπειες και προεκτάσεις. Στη συμβατική πολιτική και κοινωνική επιστήμη (που εστιάζεται σε θεσμούς και διαδικασίες διακυβέρνησης), οι κοινωνικές συγκρούσεις αντιμετωπίζονται, κατά κανόνα, ως παρείσακτες παθογένειες. Το ερώτημα που διέπει τη διερεύνησή τους, σοάκεις ανα-

---

κή ψυχολογία), βλ. Tversky (1993). Για την υπερκειμενικότητα [hypertextuality], γνωστική λειτουργία με προνομιακό τόπο υλοποίησης τα ηλεκτρονικά πολυμέσα, αλλά και καταλυτική παρουσία στον χώρο της ακαδημαϊκής διδασκαλίας, βλ. Landow (2005). Ως «υπερκείμενα» νοούνται συστήματα γλωσσικών σημείων και συμβόλων, διαρθρωμένα με τρόπο ώστε τα έκδηλα (άμεσα προσβάσιμα) τμήματά τους να ενεργοποιούν απρόσκοπτα όσα –πολλά και πολλαπλώς– παραμένουν λανθάνοντα. Αντίστοιχης λογικής υπήρξαν πάντως και γνωστά στην Ελλάδα κείμενα του Umberto Eco, όπως το *Apocalittici e integrati* (1964) και, πιο πρόσφατα, στο χώρο της μυθιστορηματικής αφήγησης, *La misteriosa fiamma della regina Loana* (2004). Η συνειδητοποίηση του γνωστικού δυναμικού της υπερκειμενικότητας, που οδήγησε στη συγγραφή ενός κειμένου της μορφής αυτής, προέκυψε στο πλαίσιο του ομότιτλου σεμιναρίου («Συγκρουσιακή Πολιτική, Συλλογική Δράση, Κοινωνικά Κινήματα») στο ΠΜΣ Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας του Πανετίου Πανεπιστημίου· ευχαριστώ θερμά όλους τους φοιτητές μου για τις ουσιώδεις όσο και ευχάριστες συζητήσεις και, ιδιαίτερα, τον υποψήφιο διδάκτορα Κώστα Κανελλόπουλο. Με δεδομένους τους κινδύνους που η αναγκαστικά αποφθεγματική εκφορά του περικλείει, το κείμενο –χωρίς, ασφαλώς, να περαιώνει τίποτε– φιλοδοξεί να αποτελέσει έναυσμα για πολλαπλές εκκινήσεις. Χρήσιμα εισαγωγικά αναγνώσματα είναι, μεταξύ άλλων, τα: McAdam - Snow (1997), Goodwin - Jasper (2003), Snow - Soule - Kriesi (2004). Καλή επισκόπηση εξακολουθούν να προσφέρουν τα McAdam - McCarthy - Zald (1996) και della Porta - Diani (1999) καθώς και το σημαντικό εγχειρίδιο του Tarrow (1998). Στα ελληνικά, βλ. επίσης την εκ βαθέων διερεύνηση των θεωρητικών προϋποθέσεων του πεδίου που επιχειρεί ο Στέλιος Αλεξανδρόπουλος (2001) ενώ, τη στιγμή σύνταξης του άρθρου, επίκειται η έκδοση του εισαγωγικού πονήματος του Μιχάλη Ψημίτη (2006).

κύπτουν, είναι –ακριβώς– *γιατί* συγκρούσεις; Στη συγκρουσιακή πολιτική το ερώτημα αυτό αντιστρέφεται. Αφού στις κοινωνίες εξακολουθεί να υφίσταται *κυριαρχία*, οι συγκρούσεις όχι μόνο παθολογία δεν συνιστούν, αλλά αποτελούν εγγενή συνιστώσα του πολιτικού φαινομένου, τη βασική διαδικασία μέσω της οποίας ανακλύπουν και μετεξελίσσονται πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί. Σημασία, συνεπώς, δεν έχουν τόσο οι αιτίες των συγκρούσεων όσο οι μηχανισμοί τους² –όχι τόσο τα *γιατί* αλλά τα *πώς*: με ποιους τρόπους συλλογικά υποκείμενα αναδύονται και συγκροτούν οργανώσεις, αρθρώνουν πολιτικό λόγο και πλοηγούν στη μεταβαλλόμενη πολιτικοθεσμική συγκυρία.

Ο προβληματισμός συγκροτείται στη βάση μιας σειράς κομβικών ερευνητικών αξόνων (που αποτελούν και τον αναλυτικό μίτο του άρθρου): (α) *πολιτικές ευκαιρίες*: διαστάσεις του πολιτικοθεσμικού περιβάλλοντος που διευκολύνουν (ή δυσχεραίνουν) τις κινηματικές εκδηλώσεις· (β) *μορφές δράσης*: ιστορικά αφομοιωμένα διεκδικητικά ρεπερτόρια με τα οποία τα κινήματα προωθούν τα αιτήματά τους· (γ) *οργανωτικές δομές* και υποστηρικτικά δίκτυα· (δ) *νοηματοδοτήσεις, αξιακές πλαισιώσεις* και συλλογικές ταυτότητες: ο χώρος του πολιτικού λόγου και των συμβολικών αναπαραστάσεων.

Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι τα τελευταία χρόνια οι μελετητές προχωρούν πέρα από την αναζήτηση ανιστορικών συμπεριφορικών αντιστοιχίσεων. Με δεδομένη τη χωροχρονική μοναδικότητα της κάθε κινηματικής εμπειρίας, οι συστηματικότητες που διερευνώνται αφορούν *αιτιώδεις μηχανισμούς*: πλέγματα επεξηγηματικών παραγόντων που επιφέρουν διαφορετικά αποτελέσματα ανάλογα με την εκάστοτε κοινωνικοπολιτική και πολιτισμική συγκυρία.³ Γίνεται σαφές πως προϋπόθεση της θεωρητικής γονιμότητας είναι η επαρκής ιστορική γείωση.

2. Στο πλαίσιο αυτό κρίσιμο αναδεικνύεται το ερώτημα *γιατί μν* συγκρούσεις; Πρόκειται για εξαιρετικής σημασίας γνωστική αναστροφή με συνέπειες ανάλογες της επίδρασης που άσκησε στις φυσικές επιστήμες η σύγχρονη μηχανική: ως γνωστόν, μετά τον Γαλιλαίο πρόβλημα προς διερεύνηση δεν αποτελεί το *γιατί* ένα σώμα κινείται, αλλά το αντίστροφο: τι παρεμποδίζει την κίνησή του.

3. Στο κρίσιμο αυτό σημείο, το άρθρο επανέρχεται στην Ενότητα 9. Εξαιρετικά χρήσιμος είναι ο παραλληλισμός που επιχειρήσει πρόσφατα ο Sidney Tarrow (2005, σ. 30) με αιτιώδεις μηχανισμούς που απαντώνται στην ανθρώπινη φυσιολογία: «...ο μηχανισμός της μυϊκής σύσπασης συμβάλλει στην αναπνοή, την κίνηση, την πέψη, ακόμη και την αναπαραγωγή. Η μίτωση είναι μηχανισμός που προετοιμάζει ένα κύτταρο για διαίρεση, αλλά μερικές φορές αντικαθιστά υγιή κύτταρα προκαλώντας καρκίνο. Αν οι βιολόγοι ενδιαφέρονται να φωτίσουν οποιαδήποτε από αυτές τις διαδικασίες, δεν μπορούν παρά να ενδιαφέρονται για τους συστατικούς τους μηχανισμούς. Κάτι ανάλογο ισχύει και στη συγκρουσιακή πολιτική».

2. ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΗΣΕΙΣ

Charles Tilly

Sidney Tarrow

Συγκρουσιακή ή διεκδικητική πολιτική έχουμε όταν άνθρωποι απλοί (χωρίς ισχυρούς πόρους και πρόσβαση στη θεσμική εξουσία) *συγκροτούνται σε ομάδες, διατυπώνουν αιτήματα και συγκρούονται* με τις ελίτ, άλλους αντιπάλους ή τις κρατικές αρχές. Όμως δεν είναι όλες οι εκφάνσεις της συγκρουσιακής πολιτικής κινήματα. Μελετητές όπως ο Sidney Tarrow (1998) τονίζουν πως *λυδία λίθος της κινηματικής υπόστασης είναι ο παρατεταμένος χαρακτήρας των δράσεων*, αλλιώς πρόκειται για απλά συγκρουσιακά επεισόδια. Στο ίδιο πλαίσιο, ο Charles Tilly (2004) επισημαίνει πως το κοινωνικό κίνημα αναδύεται ως αποτέλεσμα της σύζευξης τριών αλληλένδετων παραγόντων: (α) *εκστρατειών*: παρατεταμένων διεκδικήσεων που απευθύνονται σε «αρχές» (πρωτίστως, αλλά όχι αποκλειστικά, κρατικές): (β) *ρεπερτορίων*: νεωτερικών συλλογικών δράσεων και τελετουργιών όπως, π.χ., η δημιουργία οργανώσεων, η χρήση ΜΜΕ και η διανομή προπαγανδιστικού υλικού και (γ) *συλλογικών επιδείξεων αξιοσύνης, ενότητας, πολυάριθμου, και αφοσίωσης* (ΑΕΠΑ). Ο Tilly τονίζει: «Όχι κάποιο μεμονωμένο στοιχείο, αλλά ο *συνδυασμός* ρεπερτορίου και ΑΕΠΑ στο πλαίσιο εκστρατειών, συνιστά την ιδιαιτερότητα του κοινωνικού κινήματος» (ό.π., σ. 5). Επισημαίνεται ακόμη πως: ♦ η οντολογία των κινήματων δεν είναι ουσιολογική αλλά *σχεσιακή* –η ανάδυσή τους δεν ενέχει ούτε νομοτέλεια ούτε μονιμότητα ♦ οι κινηματικές διεκδικήσεις δεν αφορούν μόνο εργαλειακές επιδιώξεις, αλλά επίσης *συλλογικές ταυτότητες* και *υπόσταση*, και ♦ τα κινήματα είναι συνυφασμένα με κρίσιμες πολιτικές διαδικασίες της νεωτερικότητας: μεταξύ άλλων, τον εκδημοκρατισμό, την πολιτισμική γεφύρωση και τη γενικευμένη πύκνωση της επικοινωνίας στις ανθρώπινες κοινωνίες.

3. Η ΓΕΝΕΣΗ, ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟ ΡΕΠΕΡΤΟΡΙΟ

Οι μελετητές τοποθετούν τη γένεση του κοινωνικού κινήματος στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα. Στο πλαίσιο αυτό κομβική σημασία αποκτά η διερεύνηση της γενικής φύσης των διεκδικητικών δράσεων, του αποκαλούμε-

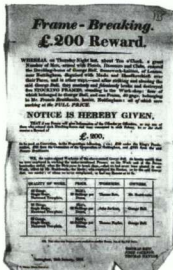
νου *διεκδικητικού ρεπερτορίου* (Tilly, 1995, 1995a). Η έννοια αναδεικνύει το ότι οι άνθρωποι διεκδικούν μέσω τελετουργικά επαναλαμβανόμενων πρακτικών οι οποίες κληροδοτούνται, μαθαίνονται και, στη συνέχεια, γίνονται αντικείμενο περαιτέρω επεξεργασίας. Σε μια οπτική μακράς διάρκειας διακρίνονται δύο βασικά γένη ρεπερτορίων: το *παραδοσιακό* και το *παραδειγματικό ή νεωτερικό*. Οι μεταξύ τους διαφορές αφορούν τις τέσσερις διαστάσεις που απεικονίζονται στο Γράφημα 1 (επεξεργασία από Tilly, 1983).

ΓΡΑΦΗΜΑ 1
Εμβέλεια συλλογικής δράσης

Το *παραδοσιακό ρεπερτόριο* ήταν: ♦ *εντόπιο* (ή *επιτόπιο*), αφού τα συμπερόντα των διεκδικητών εντοπιζόνταν σε μία και μόνο γεωγραφική περιοχή ♦ *δυσιαδικό* και *διαμεσολαβούμενο*, αφού τα διεκδικητικά υποκείμενα στρέφονταν εναντίον *φυσικών προσώπων* (όσων κατηγορούνταν για αδικοπραγία) εκφράζοντας την αντιπαλότητά τους κατευθείαν και άμεσα. Όταν τα αιτήματα απευθύνονταν στις κεντρικές αρχές, οι διεκδικητές επιζητούσαν την υποστήριξη τοπικών προυχόντων οι οποίοι όμως ποδηγετούσαν τις δράσεις ♦ *ειδικό ή ιδιαίτερο*, με την έννοια ότι τόσο τα αιτήματα όσο και οι διεκδικητικές ρουτίνες διέφεραν από πληθυσμό σε πληθυσμό, από περιοχή σε περιοχή και από αίτημα σε αίτημα, και ♦ *βίαιο*, αφού κύρια μορφή συλλογικής δράσης ήταν η άσκηση φυσικής βίας.

Στις βασικές μορφές του συγκαταλέγονται: κατασχέσεις σιτηρών, καταπατήσεις κτημάτων, βιαιοπραγίες εναντίον αυτοργών αδικοπραξίας, δια-

Nottingham 1812, επικηρυξη Λουδιτών (National Archives HO42/119)

Ομοίωμα γαιοκτήμονα... προς την πυρά (Ιρλανδία 1887)

πάλι μεταξύ θρησκευτικών αιρέσεων, διαπομπεύσεις μετά από καταπάτηση εθιμικών δικαιωμάτων (συγκρουσιακές παρωδίες, *charivari*), συμβολικοί εμπρησμοί ομοιωμάτων, Λουδισμός κ.ά.

Σε αντίθεση με το παραδοσιακό, το *νεωτερικό* ρεπερτόριο είναι: ♦ *πανεθνικό-γενικό*, αφού τα συμφέροντα που εξυπηρετεί αφορούν πολλούς και διαφορετικούς πληθυσμούς (συναφώς, οι διεκδικήσεις προβάλλονται στο όνομα γενικών αρχών) ♦ *παραδειγματικό*, γιατί μπορεί εύκολα να αντιγραφεί από μια περιοχή και συγχυρία σε άλλες ♦ *αυτόνομο* γιατί, οσάκις χρησιμοποιείται για πανεθνικής εμβέλειας διαμαρτυρία, αυτή συντελείται χωρίς την ποδηγεσία τοπικών αρχόντων, και ♦ «*πολιτικοποιημένο*», με την έννοια ότι βασική μορφή διεκδίκησης δεν είναι η φυσική βία, αλλά η προσπάθεια πολιτικού επηρεασμού.

Οι μορφές του περιλαμβάνουν το μποϊκοτάζ, τη μαζική συλλογή υπογραφών, συλλαλητήρια, οδοφράγματα, απεργίες, εξεγέρσεις κ.λπ.

Τα ρεπερτόρια αλλάζουν πολύ αργά, σχεδόν ανεπαίσθητα, σε συνάφεια με θεμελιακές μεταβολές στα αντιπαρτιθέμενα κοινωνικά συμφέροντα και τα πολιτικά τους περιβάλλοντα.

Χονδρικά, οι αλλαγές απηχούν την ανάπτυξη του εθνικού κράτους και του καπιταλισμού, που διευκόλυναν την επικοινωνία ανάμεσα σε εν δυνάμει διεκδικητές, συνέβαλαν στην ανάπτυξη του Τύπου και των δομών μαζικής ενημέρωσης και δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη του συνδικαλισμού (και γενικότερα των συνεργατικών ενώσεων).

4. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ

Ce n'est pas toujours en allant de mal en pis que l'on tombe en révolution. Il arrive le plus souvent qu'un peuple qui avait supporté sans se plaindre ... les lois les plus accablantes, les rejette violemment dès que le poids s'en allège.

Alexis de Tocqueville, *L'Ancien Régime et la Révolution* (1856)

Παρότι ο όρος γνώρισε, και εξακολουθεί να γνωρίζεται, πολλές αποδόσεις, μπορούμε να ορίσουμε τις *πολιτικές ευκαιρίες* ως συστηματικές –αν και όχι απαραίτητα θεσμικές ή μόνιμες– διαστάσεις του πολιτικού περιβάλλοντος, οι οποίες δημιουργούν κίνητρα για συλλογική δράση. Σε πιο επιχειρησιακή εκφορά: «οιοσδήποτε αλλαγές μεταβάλλουν το ισοζύγιο οικονομικών, πολιτικών

Αντιδουλοκρατική συγκέντρωση, ΗΠΑ 1859

Μαδρίτη 1936:
οδόφραγμα CNT/FA

ή/και συμβολικών πόρων μεταξύ αρχών και διεκδικητών υπέρ των δεύτερων» (Goldstone - Tilly, 2001, σ. 182-183). Στο πλαίσιο προσεγγίσεων πολιτικής διαδικασίας, οι «πολιτικές ευκαιρίες» προβλήθηκαν ως κρίσιμοι παράγοντες για την επεξήγηση ευρέως φάσματος κινηματικών όψεων. Είναι σκόπιμο όμως να τονιστεί ότι η πρόσληψή τους έγινε διττά: τόσο ως σχετικά σταθερές δομές όσο και ως –ευκολότερα μεταβαλλόμενες– συγκυριακές *κρυσταλλώσεις*.

Ευκαιρίες ως δομές (στατική)

Η εκτίμηση ότι το περιβάλλον επηρεάζει τις συλλογικές δράσεις είναι παλιά και –ως έναν βαθμό– κοινότοπη. Το ερώτημα είναι πώς. Μια από τις πρώτες προσπάθειες συστηματικής καταγραφής ανήκει στον Alexis de Tocqueville που, στο *Democracy in America*, υποστήριξε ότι όπου το κράτος είναι ισχυρό και η κοινωνία πολιτών αδύναμη (π.χ. προεπαναστατική Γαλλία) η συλλογική δράση θα είναι περιστασιακή αλλά βίαιη. Αντιθέτως, συστήματα με λιγότερο ισχυρές κρατικές εξουσίες αλλά ισχυρές κοινωνίες πολιτών (π.χ. ΗΠΑ) θα τείνουν να χαρακτηρίζονται από σταθερή αλλά ήπια ροή διεκδικήσεων.

Εμπνεόμενοι από το τοκβιλιανό ερευνητικό πρόγραμμα, νεότεροι δομιστές θεωρητικοί επιχείρησαν να συστηματοποιήσουν τις βασικές αντιστοιχίσεις, αρχής γενομένης με τη λεπτομερή εννοιολόγηση διαφορετικών «δομών πολιτικών ευκαιριών». Σύμφωνα με μελετητές όπως ο Kriesi (π.χ. 2004), οι πολιτικές ευκαιρίες αφορούν πρωτίστως την προσβασιμότητα του πολιτικού συστήματος, και αναφέρονται σε διαστάσεις όπως:

- ♦ το διοικητικό και γεω-

ΣΥΝΔΙΚΑΤΑ-ΚΟΜΜΑΤΑ

Αναφορικά με τη σχέση συνδικάτων-κινημάτων υποστηρίζεται ότι οι συμμαχίες γίνονται τόσο πιθανότερες όσο λιγότερο θεομοθετημένοι είναι ο ρόλος του συνδικαλιστικού κινήματος στο εσωτερικό του πολιτικού συστήματος. Ο νεοκορπορατισμός της μεταπολεμικής περιόδου επέδωσε περιορισμό της κινηματικής διαμαρτυρίας όχι μόνο επειδή εξασφάλισε ικανοποίηση των εργατικών αιτημάτων.

Σε ό,τι αφορά τη σχέση κομμάτων κινημάτων, κρίσιμοι παράγοντες θεωρούνται: ♦ η ισχύς της παραδοσιακής διαιρετικής τομής Δεξιάς-Αριστεράς (βαθιές τομές τείνουν να καθυστερούν την εμφάνιση «νέων κοινωνικών κινημάτων» και περιορίζουν την υποστήριξη που παρέχει η Αριστερά --π.χ. Γαλλία) ♦ η υφή του κομματικού ανταγωνισμού (όσο πιο ασταθές και αβέβαιο το εκλογικό τοπίο τόσο πιθανότερη η στήριξη της κοινωνικής διαμαρτυρίας από αριστερά κόμματα) ♦ το αν ο ιδεολογικά εγγύτερος κομματικός σχηματισμός βρίσκεται στην εξουσία ή όχι.

γραφικό συγκεντρωτισμό του κράτους (όσο μεγαλύτερη η αποκέντρωση τόσο ευκολότερη η πρόσβαση στους επίσημους θεσμούς) ♦ τον βαθμό διάκρισης των εξουσιών (όσο σαφέστερη η διάκριση μεταξύ εκτελεστικής, νομοθετικής και δικαστικής εξουσίας, τόσο ευνοϊκότερο το διεκδικητικό περιβάλλον) ♦ το εκλογικό και κομματικό σύστημα (σε αναλογικά συστήματα με μεγάλο αριθμό κομμάτων και χαλαρές εσωτερικές πειθαρχίες, ο επηρεασμός είναι ευκολότερος) ♦ το αν μια δημοκρατία είναι *πλειοψηφική* ή *συναινετική* (στις πρώτες οι διάυλοι πρόσβασης είναι σαφώς λιγότεροι), κ.λπ.

Ευκαιρίες ως συγκυριακές κρυσταλλώσεις (δυναμική)

Υπήρξαν όμως και μελέτες που αντιμετώπισαν την έννοια μιας *δομής* πολιτικών ευκαιριών με δυσπιστία. Δομές και δομικές προδιαθέσεις ασφαλώς υπάρχουν· πόσο χρήσιμη είναι όμως η ενατένισή τους προκειμένου να κατανοήσουμε ειδικές όψεις των συλλογικών δράσεων όπως ο χρονισμός, η ένταση και η αποτελεσματικότητά τους; Στο πλαίσιο αυτής της αμφισβήτησης υποστηρίχθηκε πως είναι προτιμότερο να διερευνούμε τη δυναμική της *μεταβαλλόμενης συγκυρίας*. Σύμφωνα με τη συστηματοποίηση του Tarrow (1998, κεφ. 5), διευρυνόμενες πολιτικές ευκαιρίες ανακύπτουν όταν έχουμε: ♦ αύξηση της πρόσβασης των διεκδικητών στο πολιτικό σύστημα ♦ ανακατατάξεις, ρωγμές και διασπάσεις στις τάξεις των ελίτ ♦ εμφάνιση συμμαχών με επιρροή, και ♦ μείωση της κατασταλτικής δυνατότητας του κράτους.

Η αναγνώριση του φευγαλέου χαρακτήρα των ευκαιριών προσέδωσε στις προσεγγίσεις αυτές μιαν ευπρόσδεκτη αίσθηση δυναμικής, όμως σημαντικά προβλήματα εμμένουν.

Μια πρώτη αδυναμία αφορά την ίδια τη γνωστική υπόσταση της θεωρίας. Υπερβάλλοντας τα –επί της αρχής υγιή– αντι-αναγωγιστικά αντανακλαστικά τους (εναντίον της μηχανιστικής προβολής κοινωνικοοικονομική αποστέρηση → κινηματική διεκδίκηση), εκπρόσωποι της σχολής της πολιτικής διαδικασίας δεν απέφυγαν διατυπώσεις που έδιναν την εντύπωση πως τα κινήματα *οφείλονται* στις ευκαιρίες. Όμως άλλο να υποστηρίζεται πως οι ευκαιρίες *διευκολύνουν* την εκδήλωση συλλογικών δράσεων, και άλλο ότι τις *προκαλούν*. Οι ευκαιρίες είναι παράγοντες επικουρικοί, δεν είναι (και δεν μπορεί να είναι) γενεσιουργοί.

Συνθετότερες υπήρξαν οι επιπτώσεις μιας δεύτερης απλοϊκής αντιστοιχίσης, σύμφωνα με την οποία ενώ οι «διευρυνόμενες πολιτικές ευκαιρίες» [expanding opportunities] προδικάζουν κινηματικές δράσεις, οι «συρρικνού-

μενες ευκαιρίες» [contracting opportunities] προκαλούν διεκδικητική ύφεση. Το πρόβλημα έγκειται, βέβαια, στις αλληπάλλινες διαψεύσεις αυτών των προσδοκιών: από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι τα Ιουλιανά, και από τον Μάη του '68 μέχρι την πτώση του Σάχη, η ιστορία βρίθκει περιπτώσεων στις οποίες «σαφώς ευνοϊκές πολιτικές μεταστροφές δεν οδήγησαν σε... συλλογική δράση», και το αντίστροφο: περιπτώσεις όπου «αναπτύχθηκε συλλογική δράση εν τη απουσία αξιοσημείωτων αλλαγών στη σχετική ισχύ των αντιθέμενων υποκειμένων» (McAdam, 1996). Οι συζητήσεις γύρω από τα προβλήματα αυτά οδήγησαν σε σημαντικές θεωρητικές διευκρινίσεις και αναπροσαρμογές.

Απειλές και απόδοση ευκαιριών

Ένα πρώτο βήμα υπήρξε η ρητή εννοιολόγηση της «απειλής» ως παράγοντα παραπληρωματικού των «ευκαιριών»: οι κινηματικές δράσεις δεν επικουρούνται μόνο όταν οι διεκδικητές διαπιστώνουν παράθυρα... να ανοίγουν, αλλά και όταν διαισθάνονται πόρτες... να κλείνουν. Σύμφωνα με τον Tarrow (1998, σ. 71), «[η συγκρουσιακή δράση] εντείνεται και όταν [οι άνθρωποι] απειλούνται με κόστος που δεν μπορούν να υποστούν ή που παραβιάζει το περί δικαίου αίσθημά τους».

Η παραδοχή αυτή έκανε τη θεωρία αλθροφανέστερη, ταυτόχρονα όμως την αποδυνάμωσε: θεωρία που υποστηρίζει πως οι συλλογικές δράσεις γίνονται πιθανές τόσο όταν διευρύνονται όσο και όταν συρρικνώνονται οι πολιτικές ευκαιρίες (ταυτόχρονα A και -A) στην ουσία υποστηρίζει πως οι πολιτικές ευκαιρίες δεν προδικάζουν απολύτως τίποτε.

Με το πρόβλημα αναμετρήθηκαν οι McAdam, Tarrow και Tilly (2001). Απηχώντας ευρύτερες επιστημολογικές ανησυχίες, και προωθώντας το γενικό εγχείρημα μιας σχεσιακής κοινωνικής επιστήμης, υποστήριξαν πως ο υπέρπων «αντικειμενισμός» της κλασικής πολιτικοδιαδικαστικής προσέγγισης δημιουργούσε διλήμματα που ήταν συνήθως αντινομικά και κάποτε παντελώς ψευδή. Οι «ευκαιρίες»/«απειλές» έχουν βέβαια αντικειμενική υπόσταση, όμως, μέχρις ότου νοηματοδοτηθούν και επενδυθούν με το κατάλληλο αξιακό-συναισθηματικό φορτίο, παραμένουν απλώς λανθάνουσες δυνατότητες. Για να γίνουν πραγματικές κινητήριες δυνάμεις συλλογικής δράσης (και αιτιώδεις, επεξηγηματικοί παράγοντες), ευκαιρίες και απειλές πρέπει να αναγνωριστούν

και αναγνωσθούν ως τέτοιες από πολιτικούς δρώντες που, παρεμβαίνοντας στη συγκυρία, αναλαμβάνουν να συνδέσουν την *ερμηνευμένη* εμπειρία με τους διεκδικητές (πρβλ. Gamson - Meyer, 1996). Οι McAdam, Tarrow και Tilly (2001) ονομάτισαν τη νέα εννοιολόγηση «απόδοση ευκαιριών» [attribution of opportunity] και εικονογράφησαν την επενέργειά της παραθέτοντας ευρύ φάσμα περιπτώσεων, μεταξύ των οποίων η Γαλλική Επανάσταση, το αμερικανικό civil rights movement και η εξέγερση των Mau-Mau.

Παρότι οι κριτικές για το *Dynamics of Contention* δεν έλειψαν, η σχεσιακή πρόσληψη αποτελεί σημαντική τομή στον χώρο της συγκρουσιακής πολιτικής, αλλά και της συγκριτικής πολιτικής γενικότερα. Αναδεικνύοντας τη σημασία της *πολιτικής διαμεσολάβησης* (που αυτή τελικά καθορίζει αν κάποιες εξελίξεις θα λειτουργήσουν ως κινηματικά κίνητρα ή όχι), η σχεσιακή προσέγγιση συνιστά υπέρβαση του παλαιού αντινομικού διλήμματος δομισμού-βουλποιοκρατίας και υπενθυμίζει πως, αν και οι δομές πάντοτε «βαραίνουν» ως συνιστώσες της πραγματικότητας, τελικά είναι οι εμπρόθετες ανθρώπινες δράσεις που διαμορφώνουν την Ιστορία.

Κι έτσι όμως η ακριβής θεωρητική αποτύπωση της επενέργειάς των πολιτικών ευκαιριών/απειλών παραμένει. Τελικά πότε αυξάνουν οι πιθανότητες να εκδηλωθεί συλλογική δράση; Όταν υπάρχουν/αποδίδονται ευκαιρίες ή όταν εμφανίζονται απειλές; Ή μήπως το ερώτημα πρέπει να εγκαταλειφθεί ως θεωρητικά στείρο και ατελέσφορο προς όφελος μιας «συγκεκριμένης» κάθε φορά διερεύνησης; Η ιδιογραφία είναι μια λύση, είναι όμως υπερβολικά εύκολη.

Πολιτικές ευκαιρίες/απειλές; Ναι!

Αρνούμενοι να προσχωρήσουν στο θεωρητικό αγνωστικισμό της περιπτωσιολογίας, οι Goldstone - Tilly (2001) τόνισαν καταρχάς την αναλυτική ιδιαιτερότητα των *απειλών*: οι «απειλές» δεν είναι «ευκαιρίες από την ανάποδη» ή «μειωμένες ευκαιρίες» έγραψαν (σ. 181). Προέβησαν επίσης σε μια σειρά από κρίσιμες σημασιολογικές διευκρινίσεις. Στις «απειλές» περιλαμβάνονται τόσο (α) η διακινδύνευση που ενυπάρχει στις συλλογικές δράσεις ως *Απειλή Καταστολής/A_κ* όσο και (β) οι επαπειλούμενες απώλειες σε περίπτωση απραξίας (σ. 183). Η δεύτερη μορφή αποκαλείται *Τρέχουσα Απειλή* (Απειλή_τ), όμως μπορούμε να σκεπτόμαστε τις δύο μορφές, αντίστοιχα, ως *Κόστος Δράσης* και *Κόστος Αδράνειας*.

Η επισήμανση είναι σημαντική, αφού τα δύο είδη «απειλής» δεν μεταβάλλονται αναγκαστικά προς την ίδια κατεύθυνση. Επιπλέον, συνεισοφορές της

Κόστος δράσης: οδονηρό

νέας αποτύπωσης αποτελούν: (1) η αναλυτική «αποσυσκευασία» της έννοιας «ευκαιρία» και (2) η συστηματική καταγραφή άλλων κρίσιμων παραγόντων που υπεισέρχονται στις κρίσιμες αλληλεπιδράσεις «ευκαιριών» και «απειλών». Σε ό,τι αφορά το πρώτο, οι Goldstone - Tilly περιέλαβαν στις «ευκαιρίες» το σύ-

νολο σχεδόν των όψεων της κρατικής αποδυνάμωσης (δημοσιονομική κρίση, διασπάσεις ελίτ, στρατιωτικές ήττες κ.λπ.), πρόσθεσαν όμως και δύο δυναμικές διαστάσεις που η εξέλιξή τους είναι σε μεγάλο βαθμό συνάρτηση συγχρονικών πολιτικών παρεμβάσεων: τον βαθμό υποστήριξης που απολαμβάνει η κινητοποίηση (μεγάλη ή αυξανόμενη υποστήριξη → «ευκαιρία») καθώς και το ισοζύγιο ισχύος μεταξύ κινηματικών συμμάχων και αντιπάλων (υπεροχή συμμάχων → «ευκαιρία»). Στο κείμενο αναδεικνύεται επίσης η έννοια της *κινηματικής προσδοκίας* (τα οφέλη στα οποία *προσβλέπουν* οι διεκδικητές), η οποία βρίσκεται σε διαρκή αντιπαράβολή με τις A_T .

Κόστος αδράνειας: ανεπανόρθωτο

Ενθουσιώδεις με τις εννοιολογικές τους αποσαφηνίσεις, οι Goldstone - Tilly δεν διστάζουν να προχωρήσουν και σε μια απλή μαθηματική απεικόνιση της προσδοκώμενης κινηματικής εξίσωσης (σ. 183-185). Περισσότερη σημασία από τη μαθηματική εκφορά όμως έχει η θεωρητική πρόνοια για ταυτόχρονη επενέργεια όλων των συναφών μεταβλητών, όπως και η ανάδειξη του ρόλου της πολιτικής. Σύμφωνα με τη νέα απόδοση, η πιθανότητα εκδήλωσης κινηματικών δράσεων προσδιορίζεται από την παρακάτω σχέση:

Πιθανότητα συλλογικής δράσης = {Ευκαιρίες [κρατική αποδυνάμωση + λαϊκή υποστήριξη προς την κινητοποίηση + ισοζύγιο ισχύος συμμάχων/αντιπάλων] · (Κινηματικές προσδοκίες + A_T)} - A_K

Γίνεται προφανές πως το φάσμα των πιθανών επιρροών είναι πραγματικά τεράστιο, και αυτό αντιμετωπίζει με καίριο τρόπο προβλήματα που ανέκυπταν στις πιο απλοϊκές αποδόσεις της επίδρασης των ευκαιριών. Έτσι, ενώ στην αρχική πολιτικοδιαδικαστική πρόσληψη η ταυτόχρονη ύπαρξη κατασταλτικού περιβάλλοντος και συλλογικής δράσης αποτελούσε παράδοξο, με τη νέα κατανόηση αυτό παύει να ισχύει. Καταπιεστικά καθεστώτα υψηλού A_T ακόμη και όταν δεν πλήττονται από απότομη αποδυνάμωση, θα τείνουν να καταγράφουν «ευκαιρίες» κατά το ότι (α) η υποστήριξη προς ενδεχόμενες εναντίον τους κινητοποιήσεις (β) τα ισοζύγια συμμάχων-αντιπάλων και (γ)

οι κινηματικές προσδοκίες, όλα θα τείνουν προς ένα θετικό πρόσημο.

Τίθεται βέβαια το ερώτημα αν η νέα πρόκληση είναι εν τέλει σε θέση να αντιμετωπίσει το θεωρητικό πρόβλημα που δεικτικά τέθηκε παραπάνω: υπάρχει θεωρία για την εμφάνιση συλλογικής δράσης/κινημάτων στη βάση των πολιτικών ευκαιριών; Παρότι οι θιασώτες της δομιστικής σεναριολογίας δεν εξέλειπαν (π.χ. Kriesi, 2004), η απάντηση εξακολουθεί να είναι αρνητική: οι περιβαλλοντικές ευκαιρίες *δεν προδικάζουν* κινηματικές εκβάσεις. Η συστηματική καταγραφή τους, όμως, αναδεικνύει το εύρος και την πολυπλοκότητα των αιτιωδών παραγόντων προσδιορίζοντας έτσι τα κρίσιμα ερευνητικά ερωτήματα.

5. ΜΟΡΦΕΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ

Η κινηματική βιβλιογραφία όλων των αποχρώσεων τονίζει πως προϋπόθεση για την ανάδυση κινηματικών υποκειμένων είναι η δυνατότητά τους να χρησιμοποιούν δόκιμες μορφές συλλογικής δράσης. Όμως οι μελετητές διαφοροποιούνται ως προς τη διάσταση του θέματος που θεωρούν περισσότερο ενδιαφέρουσα. Ενώ μια ομάδα, που διεξάγει τις αναλύσεις της σε επίπεδο μονογραφικής περιπτώσιολογίας, έλκεται από την πολυμορφία των συλλογικών δράσεων, μια άλλη, που αποσκοπεί στη θεωρητική γενίκευση και ατενίζει το πρόβλημα με μακροσκοπικές κατηγορίες (κύριος εκπρόσωπός της ο Charles Tilly), τονίζει τον σχετικά περιορισμένο και τελικά προβλέψιμο χαρακτήρα τους: τα κινηματικά υποκείμενα δεν αυτοσχεδιάζουν παρά μόνο οριακά και σε ειδικές συνθήκες. Αυτό άλλωστε αναδεικνύει και η ίδια η έννοια του «ρεπερτορίου»: επαναλαμβανόμενο, προβλέψιμο και σχετικά περιορισμένο φάσμα ειδικών δράσεων που χρησιμοποιούνται από συλλογικά υποκείμενα στο πλαίσιο της διεκδικητικής κίνησης (Taylor - Van Dyke, 2004, σ. 266).

Διαμαρτυρία

Εξαιτίας του ότι δεν διαθέτουν θεσμικούς πόρους και σταθερές προσβάσεις στο πολιτικό σύστημα, τα κοινωνικά κινήματα διαμορφώνουν και προβάλλουν τις διεκδικήσεις τους κατά κανόνα εκτός των επίσημων διαύλων (McAdam - Snow, 1997, σ. 327). Οι κινηματικές εκδηλώσεις τείνουν έτσι να προσλάβουν τον χαρακτήρα *δράσεων διαμαρτυρίας* με βασικό στόχο την πα-

ρακώλυση της ομαλής λειτουργίας του πολιτικού συστήματος: «[Δ]ιαμαρτυρία είναι κινητοποίηση... μέσα από μη συμβατικές μορφές δράσης με σκοπό την άσκηση πίεσης στις αρχές» (della Porta - Diani, 1999, σ. 167). Η διαδήλωση, η άρνηση καταβολής φόρων και ενοικίων, οι καταλήψεις δημόσιων χώρων, το μπλοκάρισμα των εθνικών οδικών αρτηριών –όλα είναι μορφές δράσης που ανακόπτουν τις ρουτίνες της διακυβέρνησης. Δεν ήταν πάντοτε (ούτε και σήμερα είναι πλήρως) νομιμοποιημένες, όμως από τις δεκαετίες 1960-70 έχουν πάψει να θεωρούνται παραβατικές. Ως κατεξοχήν πολιτικός πόρος αυτών... που δεν κατέχουν πόρους, η διαμαρτυρία σπανίως μπορεί να επιδιώκει άμεση ικανοποίηση των αιτημάτων που προβάλλει. Η πίεση προς τις αρχές ασκείται έμμεσα, μέσω της επίδρασής της στο πολιτικό περιβάλλον.

Η συζήτηση για τις συλλογικές δράσεις αναδεικνύει τέσσερις μεγάλες γνωστικές περιοχές: ♦ την ταξινόμηση των μορφών τους ♦ τη διερεύνηση της αιτιότητας που τις διέπει (γιατί τα κινηματικά υποκείμενα επιλέγουν μια μορφή και όχι άλλη;) ♦ το ζήτημα της αλλαγής (του περάσματος από μία μορφή σε άλλη), και ♦ το πρόβλημα της αποτελεσματικότητας (ποια μορφή είναι επιτυχέστερη και γιατί).

Βία, παρεμπόδιση, σύμβαση

Μια εναργής μορφική ταξινόμηση γίνεται από τον Tarrow (1998, κεφ. 6), ο οποίος εννοιολογεί ένα συνεχές από τη βία στη –σχετική– συμβατικότητα με κρίσιμη ενδιάμεση ζώνη την παρενόχληση ή παρεμπόδιση.

Η βία αποτελεί την πιο ορατή μορφή, τόσο ιστορικά όσο και στις μέρες μας. Είναι άμεση, συμβολικά πυκνή και, οσάκις προκαλείται, έλκει το ενδιαφέρον τόσο της παριστάμενης κοινής γνώμης όσο και των αρχών. Όμως παρά τα πλεονεκτήματα αυτά, και το γεγονός ότι αποτελεί την ευκολότερη μορφή συλλογικής δράσης (με σχετικά μικρό οργανωτικό κόστος), στις σύγχρονες κοινωνίες η χρήση της καθίσταται ατελέσφορη, επικίνδυνη και –συνεπώς– απευκταία. Ο λόγος είναι απλός: ενώ η απειλή χρήσης βίας είναι πολύτιμο όπλο στη διάθεση των διεκδικητών, η πραγματική βία επιφέρει συνθήκες διπολικής αντιπαράθεσης με τους κατασταλτικούς μηχανισμούς. Στις συγκρούσεις που επακολουθούν, οι λιγότερο μαχητικοί διεκδικητές φυλλορροούν ενώ παράλληλα δημιουργούνται τα προσχήματα για κατασταλτική επίταση.

Και για τον λόγο αυτόν τα περισσότερα νεωτερικά κινήματα προτιμούν την παρεμπόδιση –μια μορφή που θα μπορούσε επιχειρησιακά να αποδοθεί ως «απειλή χρήσης βίας»: «Επειδή προκαλεί αβεβαιότητα και δίνει σε [αντι-

κειμενικά] ανίσχυρους δρώντες την πρωτοβουλία απέναντι σε ισχυρότερους αντιπάλους, η παρεμπόδιση είναι το ισχυρότερο όπλο των κοινωνικών κινήματων» (Tarrow, 1998, σ. 98). Ως μορφή συλλογικής δράσης, η παρεμπόδιση επιφέρει, αν είναι δημιουργική, αποτελέσματα τα οποία όλα τα κινήματα επιδιώκουν: παρακώλυση των λειτουργιών του πολιτικού συστήματος, πρόκληση ενδιαφέροντος στην κοινή γνώμη, ανάδειξη των «ελλείψεων της καθημερινότητας» κ.λπ. Παρόλα αυτά, γνήσια παρεμπόδιση εμφανίζεται πολύ σπανιότερα απ' ό,τι θα περίμενε κανείς. Ο λόγος είναι το μεγάλο οργανωτικό κόστος της, συνδυαστικά με τη μακρά σειρά προϋποθέσεων που απαιτεί: αριθμούς, αφοσίωση, συντονισμό, επινόηση επιτυχών νέων μορφών παρενόχλησης – όλα πράγματα ιδιαίτερα δύσκολα.

Θεωρείται ότι η *σύμβαση* επικρατεί γιατί οι συλλογικές δράσεις που αναλαμβάνονται στο πλαίσió της είναι σχετικά «εύκολες»: ενέχουν μικρό ατομικό και συλλογικό κόστος, δεν απαιτούν μεγάλη αφοσίωση από τους μετέχοντες και είναι ευρύτατα αναγνωρίσιμες. Υποστηρίζεται πως, αν και ξεκίνησαν διαφορετικά, οι θεσμικές απεργίες και πορείες είναι σήμερα οι κλασικές μορφές συμβατικών δράσεων. Συναφώς, στις περισσότερες προηγμένες χώρες (τουλάχιστον κατά τη μεταπολεμική περίοδο) το συνδικαλιστικό κίνημα έχει μεταβληθεί από μαχητικό διεκδικητικό υποκείμενο σε συμβατικό «κοινωνικό εταίρο». Όμως η εξέλιξη αυτή ούτε τη νεοφιλελεύθερη αναστροφή των πρώιμων μεταπολεμικών κατακτήσεων της εργατικής τάξης απέτρεψε, ούτε την οργανωτική συρρίκνωση των συνδικάτων αποσόβησε. Η σύμβαση μπορεί να είναι εύκολη, όμως η αποτελεσματικότητά της παραμένει αμφίβολη.

Η εννοιολόγηση Tarrow είναι σημαντική, δεν είναι όμως η μόνη. Ενδιαφέρον είναι επίσης ο διαχωρισμός μεταξύ μορφών που (α) είναι πρωτίστως *στρατηγικές* (αναπτύσσονται στο πλαίσιο μιας «εργαλειακής» λογικής) και «εξωστρεφείς» και (β) αυτών που είναι «εμφραστικές» και μεταϊλιστικά εσωστρεφείς, αποσκοπώντας στη συνειδητοποίηση και την «ατομική αλλαγή». Ο διαχωρισμός είναι σαφής, όμως οι περισσότεροι μελετητές (π.χ. Taylor - Van Dyke, 2004) τονίζουν πως, κατά κανόνα, τα κινήματα ενέχονται σε δράσεις που επιτελούν αμφότερες τις λειτουργίες. Αξιοσημείωτη είναι ακόμη η ταξινόμηση που διαιρεί τις συλλογικές δράσεις στη βάση της σχέσης που εγκαθιδρύουν με τους αποδέκτες των κινηματικών αιτημάτων. Διακρίνονται έτσι ♦ δράσεις *πειθούς* για το δίκαιο των αιτημά-

Δικαίωση ή ενσομάτωση

των ♦ *συναλλαγής* και επιδίωξης *quid pro quos*, και ♦ *πίεσης* με απειλή των πρόκληση βλάβης. Υφίσταται, τέλος, ο παλιός δόκιμος διαχωρισμός συγκρουσιακών (επαναστατικών) και συναινετικών (ρεφορμιστικών) δράσεων με βασικές αναφορές την κλασική ιστοριογραφία του εργατικού κινήματος.

Αιτιότητα

Η συζήτηση περί της αιτιότητας των διαφόρων μορφών (γιατί τα κινήματα υιοθετούν κάποιες μορφές δράσης και όχι άλλες;) αναδεικνύει παράγοντες τόσο εξωγενείς-περιβαλλοντικούς όσο και ενδογενείς. Στην πρώτη κατηγορία δεσπόζει η μακροσκοπική αντιστοίχιση κατασταλικών συνθηκών και επαυξημένης συγκρουσιακότητας. Μελετητές όπως η Donatella della Porta (1995) έδειξαν πως η κατασταλτική αστυνόμευση των συλλογικών δράσεων εγκαθιδρύει και στη συνέχεια αναπαράγει έναν κύκλο βίας (βλ. και Seferiades, 2005).

Γνωστικά παρεμφερούς –αν και επί της ουσίας διαφορετικού– χαρακτήρα είναι και ο ισχυρισμός ότι η έλευση της λεγόμενης «μεταβιομηχανικής» κοινωνίας οδηγεί στην ανάδυση ποιοτικά νέων διεκδικητικών υποκειμένων (μεσοία στρώματα) και αιτημάτων (μεταϊλισμός, οικολογία, σεξουαλικές προτιμήσεις κ.λπ.) που, συνδυαστικά, ευνοούν τον συμβολισμό και την τελετουργία («εκφραστικές δράσεις»). Αν και οι αντιστοιχίσεις που διατυπώνονται βρίσκουν σημαντική εμπειρική τεκμηρίωση, η θεωρητική γενίκευση αμφισβητείται. Μελετητές όπως ο Craig Calhoun (1995) επισημαίνουν πως «εκφραστικά» αιτήματα και δράσεις είναι διαστάσεις σύμφυτες με την ίδια την υπόσταση των κινήματων (υπάρχουν ήδη από τον πρώιμο 19ο αιώνα) και όχι προϊόν της «μεταβιομηχανικής εποχής».

Μεταξύ των «ενδογενών» παραγόντων επισημαίνονται: ♦ το κλασικό ζήτημα της *οργάνωσης*: η άποψη ότι οι θεσμοθετημένες ιεραρχικές δομών οδηγούν, αργά ή γρήγορα, στη σύμβαση και την ενσωμάτωση. Ο «οιδηρούς νόμος της ολιγαρχίας» (Michels) βρίσκει τεκμηρίωση και σε νεότερες μαρξικές επεξεργασίες όπως, πιο χαρακτηριστικά στο κλασικό έργο των Piven - Cloward (1979). Έχει όμως υποστηριχθεί και το ακριβώς αντίθετο: ότι προϋπόθεση για τη διεξαγωγή παρατεταμένης διεκδίκησης είναι η ύπαρξη ισχυ-

D. della Porta

Ένοπλη επίθεση σε ειρηνική διαδήλωση: Αγ. Πετρούπολη, Ιούλιος '17. Σε λίγο οι διαδηλώσεις έπαψαν να 'ναι «ειρηνικές»

R. Michels

F.F. Piven

ρών οργανωτικών δομών. Ως παράγοντας που εν μέρει εξηγεί τις κινηματικές επιλογές αναφέρονται επίσης ♦ η φύση των κινηματικών υποκειμένων, το περιεχόμενο της γενικής ιδεολογίας τους και ο χαρακτήρας των αιτημάτων που προβάλλουν. Οι skinheads, οι νεοναζί και οι φονταμενταλιστές έλκο-

νται από τη βία γιατί αυτός είναι ο πυρήνας της ιδεολογίας τους –το πλήγμα και η ακύρωση του άλλου. Η άποψη είναι ενδιαφέρουσα (ειδικά αν ιδωθεί στο πλαίσιο εννοιών όπως το «πολιτισμικό κεφάλαιο» και το *habitus* –κατά Bourdieu– που διαθέτουν και διαχειρίζονται τα κινήματα), έχει όμως κατηγορηθεί ως ελαφρώς ταυτολογική (τα κινήματα επιλέγουν δράσεις χyz επειδή είναι επιρρεπή στην επιλογή δράσεων χyz!). ♦ Επισημαίνεται τέλος η λεγόμενη «δομική ισχύς των διεκδικητών», συνάρτηση της θέσης τους στην κοινωνική πυραμίδα και των πόρων που έχουν στη διάθεσή τους. Υποστηρίχθηκε (όχι πάντοτε πειστικά) πως υποκείμενα ιδιαίτερα χαμηλής ισχύος (άνεργοι, καταπιεσμένες εθνοτικές ομάδες, κοινωνικά αποκλεισμένοι κ.λπ.) ρέπουν εγγενώς προς τη βία. Τα στρώματα αυτά και τίποτε δεν έχουν να χάσουν από μετωπικές συγκρούσεις και βρίσκονται σε συνθήκες de facto προνεωτερικής απομόνωσης. Συνήθως σιωπούν και περνούν απαρατήρητα, όταν όμως επιλέξουν τον δρόμο της διαμαρτυρίας, οι εκδηλώσεις τους θα τείνουν να είναι εκρηκτικές. Η πρόσφατη ανάφλεξη των παρισινών *banlieues* θα μπορούσε να ερμηνευτεί μέσα από ένα παρόμοιο πρίσμα.

Αλλαγή

Σε ένα κλασικό κείμενο του 1983, ο Doug McAdam υποστήριξε πως οι αλλαγές στις μορφές συλλογικής δράσης ανακύπτουν ως αποτέλεσμα της διαρκούς αλληλεπίδρασης των κινήματων και των αντιπάλων τους –στο πλαίσιο της προσπάθειας των πρώτων να εξισορροπήσουν την τεράστια διαφορά δύναμης που τους χωρίζει από τους δεύτερους. Το φαινόμενο παραλληλίζεται με κινήσεις που γίνονται σε μια παρτίδα σκάκι. Στις μελέτες του για το civil rights movement ο McAdam διαπίστωσε πως ο αρχικός αιφνιδιασμός που προκαλείται από τις κινηματικές δράσεις δίνει προσωρινή πρωτοβουλία κινήσεων στους διεκδικητές, όμως ταυτόχρονα ωθεί τις αρχές σε τακτικές αναπροσαρμογές που ουδετεροποιούν την αρχική επίδραση και επιβάλλουν στα κινήματα νέες αναζητήσεις.

Συμβολή στην άποψη περί των σχεσιακών καταβολών της αλλαγής του

διεκδικητικού ρεπερτορίου έχει και ο Tilly (1995, σ. 30): τα ρεπερτόρια δεν απορρέουν από «ατομικές συνειδησιακές καταστάσεις, αλλά προσομοιάζουν με γλώσσα... που συνδέει άτομα και ομάδες». Η μεταβολή στους διεκδικητικούς τρόπους έρχεται ως αποτέλεσμα αυτής ακριβώς της επαφής.

Αποτελεσματικότητα

Αν η μεταβολή των συλλογικών δράσεων είναι συνάρτηση περιβαλλοντικών επιρροών και στρατηγικών διαδράσεων, αυτό ισχύει στο πολλαπλάσιο για τις εκβάσεις τους. Πρόκειται για αντικείμενο δύσκολο και αμφιλεγόμενο, όμως η εμπειρία φαίνεται να επιβεβαιώνει την αποτελεσματικότητα της *μαχητικής παρεμπόδισης*, μορφής που δεν είναι ούτε βίαιη ούτε συμβατική. Έχοντας μελετήσει όχι λιγότερες από πενήντα τρεις περιπτώσεις κινημάτων, ο William Gamson (1990) υποστήριξε πως οι μαχητικές ομάδες έχουν πολύ μεγαλύτερη πιθανότητα να επιτύχουν ικανοποίηση των στόχων τους (βλ. και Taylor - Van Dyke, 2004). Πρόσφατες εκβάσεις σαν τη νίκη επί του «Συμβολαίου Πρώτης Απασχόλησης» στη Γαλλία δείχνουν να επιβεβαιώνουν του λόγου το αληθές.

Melfi, Basilicata, ιταλικός Νότος, Ιούλιος 2005. Μαχητική απεργία εργατών της FIAT για μισθούς, συμβόλαια και συνθήκες εργασίας. Θεωρείται ότι η νίκη υπήρξε απόρροια της μεγάλης μαχητικότητας.

6. ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ, ΑΞΙΑΚΕΣ ΠΛΑΙΣΙΩΣΕΙΣ

Η τεράστια σημασία της κουλτούρας και των συμβολικών πόρων απορρέει από τη διαπίστωση της μη αυτόματης μετατροπής των κοινωνικών αιτημάτων σε διεκδικητικές δράσεις. Όπως έγραψαν οι McCarthy και Zald (1977, σ. 1214-1215) «σε κάθε κοινωνία και σε κάθε στιγμή υπάρχουν δυσαρέσκειες... αρκετές να εφοδιάσουν άφθονα κινήματα»· όμως κινήματα δεν εμφανίζονται παρά μόνο σπάνια. Όχι μόνο η υλική αποστέρηση δεν οδηγεί νομοτελειακά σε κινηματική δράση, αλλά και αυτοί που αντικειμενικά την υφίστανται κάποτε δεν την ερμηνεύουν καν ως τέτοια (Snow, 2004, σ. 382-383).

Η μελέτη των συμβολικών πόρων έχει μακρά διεπιστημονική παρουσία και πολλές ιδιόμορφες όψεις. Είναι όμως δυνατόν να διακριθούν δύο βασικές προδιαθέσεις. Η πρώτη που, χάριν συντομίας, θα μπορούσε να περιγραφεί ως φαινομενολογική, είναι περισσότερο προσανατολισμένη στην ανάλυση

ση του πολιτικού Λόγου και της ιδεολογίας με όρους κοινωνικής θεωρίας και ρητορικής. Η δεύτερη συγκροτεί εμπειρικές έννοιες και στοχεύει περισσότερο στην εμπειρική έρευνα.

Culture et idéologie chez les phénoménologues

Αντιπροσωπευτική του κομβικού ρόλου που αποδίδεται στην ανάλυση λόγου και ιδεολογίας είναι η άποψη του –πρόωρα χαμένου– Alberto Melucci (1996, σ. 357) ότι «η πράξη του ονοματισμού αποτελεί καθοριστικό παράγοντα *συγκρότησης* της κοινωνικής ζωής». Έμπλεος οντολογικών συνεπειών και προεκτάσεων, ο όρος «ιδεολογία» αναφέρεται, ωστόσο, κατά βάση σε λειτουργίες αναπαραστατικές: στους τρόπους με τους οποίους τα κινηματικά υποκείμενα παρουσιάζουν (αφηγούνται) τον εαυτό τους, τις επιδιώξεις τους και τους αντιπάλους τους (Touraine, 1977· Melucci, 1996, κεφ. 18). Οι ιδεολογικές δράσεις, από τις βασικότερες μέριμνες των κινηματικών ηγεσιών, (α) οροθετούν την κινηματική συλλογικότητα, (β) περιγράφουν την ανεπιθύμητη κατάσταση πραγμάτων που καθιστά τη διεκδικητική δράση αναγκαία και (γ) συνδέουν τα άμεσα κινηματικά αιτήματα με γενικά αποδεκτές, πανανθρώπινες αρχές. Στο *Challenging Codes*, ο Melucci προσδιόρισε τη λειτουργία των ιδεολογικών δράσεων ανάλογα με τη φάση στην οποία βρίσκεται ένα κίνημα: ♦ στην αρχική –*status nascendi*– φάση ξεχωρίζουν δύο διαστάσεις: (1) ο προσδιορισμός της «ουτοπίας» (συχνά με όρους παλινδρόμησης σε ένα φαντασιακό παρελθόν αθωότητας –προκαπιταλιστικής ηθικής οικονομίας θα έλεγε ο E.P. Thompson) και (2) η εμπρόθετη άρνηση/ακύρωση της απόστασης προσδοκιών και πραγματικότητας. Για να αναδυθούν κινήματα πρέπει να επιτευχθεί η αίσθηση ότι οι προβαλλόμενοι στόχοι είναι, εκτός από επιθυμητοί, και εφικτοί. Η ιδεολογία χρησιμοποιεί εδώ σύμβολα ως αντιστάθμιμα στη –συνήθη– έλλειψη πόρων. ♦ Με την περαίωση της αρχικής φάσης, το κίνημα εισέρχεται σε περίοδο ενδυνάμωσης. Ο Melucci υποστήριξε ότι η ιδεολογία καλείται και πάλι να επιτελέσει δύο βασικές λειτουργίες: (1) η πρώτη συνίσταται στην εσωτερική ομογενοποίηση του κινήματος μέσω της επεξεργασίας πρακτικών κανόνων δράσης και της δημιουργίας κινηματικής ηθικής. Στο πλαίσιο αυτό κρίσιμες αναδεικνύονται τελετουργίες όπως: τρόποι ένδυσης, γλωσσικοί και συμπεριφορικοί κώδικες κ.λπ. (2) η δεύτερη λειτουργία είναι στρατηγική και στοχεύει σε βελτίωση της θέσης

Bonnet Phrygien

του κινήματος στην κοινωνία. Βασική τεχνική είναι η συστηματική υπονόμηση των αντιπάλων, στους οποίους αποδίδονται ευθύνες τόσο για την «αρνητική συγκυρία» όσο και για τυχόν επιπτώσεις των διεκδικητικών δράσεων (π.χ. για τη διατάραξη του ανεφοδιασμού που προκαλείται από απεργιακές μεταφορές ευθύνεται η κυβερνητική αδιαλλαξία).

Η ανταγωνιστική σχέση που οι κινηματικοί δρώντες συνάπτουν με τους αντιπάλους τους μπορεί συνθήτως να περιγραφεί μέσω ενός μικρού αριθμού σεναρίων. Πρόκειται για δραματολογία που αποσκοπεί στην ενδυνάμωση της κινηματικής εικόνας ανεξαρτήτως εκβάσεων. Ο Melucci (1996, σ. 354-355) συνόψισε ως εξής: σε περίπτωση θετικής έκβασης, η κατάσταση αποδίδεται ως επικράτηση «του καλού» επί της αυθαιρέσις και της αδικίας. Σε περίπτωση ήττας, η ιδεολογία θα αφηγηθεί μια μάχη του αδύναμου ενάντια στον δυνατό. Δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας, όμως, ότι ανάλογα σενάρια απεργάζονται και οι κινηματικοί αντίπαλοι όπως και τα ΜΜΕ (που προβαίνουν σε ιδεολογικές αναπαραστάσεις ιδιαίτερα μεγάλης εμβέλειας).

Οι φαινομενολόγοι δείχνουν να θεωρούν τις δυνατότητες του ιδεολογικού λόγου τεράστιες. Εκτιμούν πως το συμβολικό εγχείρημα (ως απόπειρα ανασκευής των βασικών νοηματοδοτήσεων της πραγματικότητας) συνιστά πολιορκητικό κριό για την αποκάλυψη του αυθαίρετου χαρακτήρα της εξουσίας. «Και είναι αρκετό να δομηθεί η πραγματικότητα με διαφορετικές λέξεις ώστε το μονοπώλιο της εξουσίας να αρχίσει να παραπαίει», έγραψε ο Melucci (1996, σ. 358). Είναι λοιπόν τόσο απλό; Ο Melucci υποστήριξε ακόμη πως ειδοποιός διαφορά των «νέων» κινήματων είναι η αδιαφορία τους προς το εργαλειακό «πολιτικό»: την πολιτική σφαίρα. Όμως χωρίς πολιτικό πρόγραμμα και μεταβατικούς στόχους, οι ελπίδες των φαινομενολόγων κάποτε θυμίζουν προσδοκία πτώσης των τειχών της Ιερικούς.

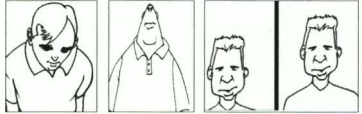
Σε κάθε περίπτωση, και παρά τα όποια προβλήματα, οι φαινομενολόγοι επισημαίνουν μια ειδική κινηματική λειτουργία που οι πιο εμπειρικά προσανατολισμένοι συνάδελφοί τους μάλλον υποτιμούν: την πρόκληση της συμβολικής επανομογενοποίησης των ανθρώπινων ταυτοτήτων εναντίον αυταρχικών εξουσιών. Όμως η ουσιολογία της μορφής [form] που χαρακτηρίζει μεγάλο τμήμα της μεταμοντέρνας παραγωγής απειλεί (αν δεν ακυρώνει) τη θεωρητική έμπνευση. Τα σύμβολα, ο πολιτικός λόγος και τα πολιτικά μηνύματα ούτε πέφτουν αλλά ούτε και καταλήγουν σε έναν καθαρό ουρανό. Παράδειγμα στο οποίο εκτενώς αναφέρεται ο Tarrow (1998, κεφ. 7) είναι οι

«μεταμορφώσεις του μαρξισμού». Ανάλογα με το θεσμικό, κοινωνικοοικονομικό και πολιτισμικό περιβάλλον υποδοχής, το αρχικό μαρξικό μήνυμα μετασχηματίστηκε σε λενινισμό, μαοϊσμό και πολλά άλλα.

Αξιακές πλαισιώσεις

Αποσκοπώντας στη διεξαγωγή εμπειρικής έρευνας, μελετητές που αναγνωρίζουν τη σημασία της κουλτούρας και της ιδεολογίας, αλλά ενοχλούνταν από την υπερβολικά ρητορική προσέγγιση των φαινομενολόγων διαμόρφωσαν την προσέγγιση των «αξιακών πλαισιώσεων» [framing]: εμπρόθετων στρατηγικών νοηματοδοτήσεων της πραγματικότητας (και των δρώντων υποκειμένων) με τρόπο ώστε (α) να προωθείται η ανάληψη συλλογικής δράσης (McAdam, 1996, σ. 6) (β) να επιτυγχάνεται ο προσεταιρισμός παριστάμενων κοινωνικών υποκειμένων και (γ) να αδρανοποιούνται οι αντίπαλοι. Βασιζόμενος σε επεξεργασίες του Erving Goffman (κυρίως 1986), ο David Snow (1986), βασικός θεωρητικός της προσέγγισης, όρισε τις πλαισιώσεις ως συνεκτικά ερμηνευτικά σχήματα που απλοποιούν και συμπυκνώνουν την πραγματικότητα, μέσω επιλεκτικών τονισμών και κωδικοποιήσεων γεγονότων, εμπειριών και ιστορικών αλληλουχιών.

Επισημαίνοντας πως τα κινήματα, όπως και οι ανταγωνιστές τους, ενέχονται σε μian αέναη διαπάλη σημασιολογήσεων, ο Snow τονίζει τον ρεαλιστικό χαρακτήρα του εγχειρήματος: οι πλαισιώσεις δεν απορρέουν από «καθαρές» ιδέες (σαν ρούχα που «κόβονται από ένα ενιαίο τόπι υφάσματος» - Tarrow, 1998, σ. 107), αλλά απηχούν περιβαλλοντικές επιρροές και επιδράσεις. Όσοι πάντως επιχειρούν διεκδικητικές πλαισιώσεις στοχεύουν στην απο-νομιμοποίηση κυρίαρχων πολιτικών και κοι-

Στη φωτογραφία και τον κινηματογράφο, όπως και στον πολιτικό λόγο, η γωνία λήψης («φιλική πλαισίωση») είναι αναντικατάστατο εργαλείο απόδοσης και σχολιασμού της απεικονιζόμενης πραγματικότητας. Η θέαση από υψηλή γωνία κάνει τα αντικείμενα (φαινόμενα, οντότητες) να φαίνονται μικρότερα και λιγότερο σημαντικά. Αντίθετα, οι λήψεις από χαμηλή γωνία κάνουν τα αντικείμενα να φαίνονται επιβλητικά (χωρίς απαραίτητα και να είναι). Αντίστοιχης σημασίας εντυπώσεις προκαλούνται και από την ένθεση του βασικού αντικείμενου εντός του συγκεκριμένου πλαισίου συμφραζόμενων. Στην τρίτη εικόνα το αντικείμενο φαίνεται να «γλιστρά» προς την ασημαντότητα...

μωνικών συμβάσεων. Ο Snow επισημαίνει τέσσερις βασικούς τρόπους με τους οποίους αυτό επιχειρείται: οι πρώτοι τρεις (γεφύρωση, ενίσχυση, επέκταση) στοιχειοθετούν την ανάγκη συλλογικής δράσης στη βάση υφιστάμενων αξιών, είτε στην τρέχουσα μορφή τους (αξιακή γεφύρωση), είτε κατόπιν ενδελεχούς ερμηνείας (ενίσχυση) ή μερικής διεύρυνσης (επέκταση). Μόνον ο τέταρτος τρόπος, ο *αξιακός μετασχηματισμός*, επιφέρει ριζικές ανακατατάξεις (αφού εισηγείται αλλαγή των υφιστάμενων αξιών). Εύλογα συνάγεται ότι η τακτική αυτή προσιδιάζει σε κινήματα που επιδιώκουν σοβαρές κοινωνικές μεταβολές.

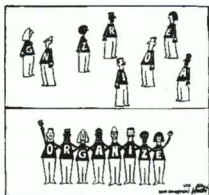
Σε κάθε περίπτωση, οι κινηματικές ηγεσίες αναζητούν τη «χρυσή τομή» μεταξύ δύο αντίθετων αλλά εξίσου ατελέσφορων άκρων: της άτολμης παραδοσιακότητας (αποκλειστική ή ετεροβαρής επίκληση γνώριμων συμβόλων και αφηγήσεων) από τη μία, και του ανοίκειου νεωτερισμού (Λόγος που ενώ είναι ρηξικέλευθος είναι ταυτόχρονα ξένος και ενδεχομένως ακατάληπτος) από την άλλη.

7. ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ

Χωρίς οργάνωση οι συλλογικές δράσεις, όσο μαχητικές και αν είναι, παραμένουν «πρωτόγονες» και σύντομα εκφυλίζονται, έγραψε ο Eric Hobsbawm συνοψίζοντας μια συστατική αρχή της μαρξικής κινηματικής παράδοσης (Tarrow, 1998, σ. 123). Αντίστοιχη βαρύτητα στην οργάνωση έδωσε και η σχολή της κινητοποίησης πόρων [resource mobilisation theory] που, τονίζοντας την οργανωμένη (και όχι ανομική) υπόσταση των κινήματων, εκτόπισε τη θεωρητικά πρωτόλεια «συλλογική συμπεριφορά»

(Σερντεδάκις, 1998). Όμως στις βιβλιογραφικές αποτιμήσεις του θέματος, η άποψη αυτή συνυπάρχει με την αντίθετή της. Όπως ήδη επισημάνθηκε, η θέση Michels (και η νεότερη εκφορά της από τους Piven - Cloward, 1979) θεωρεί πως η θεσμική οργάνωση προδικάζει συμβατικές δράσεις και πολιτική ενσωμάτωση· στερεί δηλαδή από τα κινηματικά υποκείμενα τον πολυτιμότερο πόρο τους, τη δυνατότητα παρεμπόδισης.

Το πρόβλημα είναι εν μέρει εννοιολογικό. Όπως επισημαίνει ο Tarrow (1998, σ. 123-124), στις συναφείς συζητήσεις συγχέονται τουλάχιστον τρεις διαφορετικές σημασίες του όρου «οργάνωση»: (1) η πρώτη, και πιο διαδεδομένη, υποδηλώνει θεσμοθετημένες ιεραρχικές δομές –σύνθετες οργανώσεις που θέτουν στόχους και διαμορφώνει στρατηγικές για την επίτευξή τους· (2) μια δεύτερη σημασία αναφέρεται στην οργάνωση της συλλογικής δράσης στο σημείο επαφής με τον αντίπαλο: βραχύβιες συνελεύσεις, συντονιστικές επιτροπές αγώνα, πυρήνες δράσης, ακόμη και στρατιωτικού τύπου ομάδες κρούσης –μορφώματα που μπορεί να ελέγχονται από μια θεσμοθετημένη οργάνωση, μπορεί όμως και όχι· (3) η τρίτη σημασία, τέλος, επισημαίνεται κυρίως από ερευνητές των πολιτισμικών λειτουργιών των κινήματων και αφορά συνεκτικές δομές και τα κοινωνικά δίκτυα που συνδέουν ηγεσία και βάση, επιτρέποντας σε ένα κίνημα να εξακολουθεί τις δράσεις του ακόμη και όταν απουσιάζει η «επίσημη καθοδήγηση». Για να αποδώσει αυτήν ακριβώς τη διάσταση ο Buechler (2000, σ. 204-211) εισαγείται την έννοια της «κινηματικής κοινότητας»: ρευστά δίκτυα με ευέλικτες, μη ιεραρχικές δομές και ευρείς επιμερισμούς ευθυνών και δικαιοδοσιών.

Δίκτυα

Η συζήτηση για τα δίκτυα είναι εξαιρετικά ενδιαφέροντα (π.χ., Diani - McAdam, 2003· Davis, κ.ά., 2005), όμως η θεωρητική αποτιμηση της λειτουργίας τους παραμένει ελλιπής. Για παράδειγμα, ενώ είναι αυταπόδεικτο ότι τα ισχυρά δίκτυα υποβοηθούν τις συλλογικές δράσεις, η συμμετοχή σε αυτά ασφαλώς δεν προδικάζει

Mario Diani

«Γέιτονες» κατά λωποδυτών με την απαραίτητη συνδρομή της Αστυνομίας (Βιρτζίνια, ΗΠΑ). Μορφή κινηματικής οργάνωσης, μας διαβεβαιώνουν κάποιοι μελετητές. Δεν μας λένε, όμως, τι δεν είναι κίνημα...

και συμμετοχή σε κινήματα (della Porta - Diani, 1999, σ. 117· Piven - Cloward, 1992). Επιπλέον, η άποψη ότι τα άτομα κινητοποιούνται μόνο και μόνο «εξαιτίας των φίλων τους», αφενός ευτελίζει το κινηματικό φαινόμενο και αφετέρου υποπίπτει σε *petitio principii*, εκλαμβάνοντας ως δεδομένο ό,τι πρέπει να εξηγηθεί (γιατί κάποιο δρων υποκείμενο καταλήγει να ανήκει σε δίκτυο Α και όχι Β;). Ο πολυεπίπεδος χαρακτήρας του οργανωτικού φαινομένου αναδεικνύει τους κινδύνους που εγκυμονεί η εννοιολογική χαλαρότητα. Αν εθιστούμε στη σύγχυση «οργανώσεων», «άτυπων κοινωνικών δικτύων» και

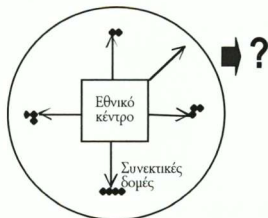
των μηχανισμών ένθεσης των οργανώσεων στα «πολύπλοκα πεδία κουλτούρας, πολιτικής και δράσης» (Clemens - Minkoff, 2004, σ. 167), τότε δεν θα μάθουμε ποτέ τις πραγματικές συνέπειες των οργανώσεων. Όπως εξήγησε ο Giovanni Sartori (2004), η εννοιολογική υπερέκταση, η ανεπαρκής οροθέτηση των εννοιών και η ασάφεια στα καθοριστικά γνωρίσματα, υπονομεύουν καίρια το γνωστικό εγχείρημα: προϋπόθεση μιας επιτυχούς απάντησης είναι η σαφής ερώτηση.

Δομές και λειτουργίες

Επιπλέον, κρίσιμο ζήτημα που δεν είναι δυνατόν να παρακαμφθεί είναι αυτό της αποτελεσματικότητας: δεν πρέπει να λησμονούμε πως οι οργανώσεις είναι δομές που δημιουργούνται για να επιτελέσουν συγκεκριμένες λειτουργίες. Η συζήτηση αποτιμά δύο βασικά οργανωτικά υποδείγματα:

Α. Το πρώτο είναι το *σοσιαλδημοκρατικό*: αυστηρά δομημένα, ιεραρχικά συστήματα οργανώσεων με πλειάδα συνεκτικών δομών (Γράφημα 2). Παρότι επαγγέλθηκαν τη ριζική αλλαγή του κόσμου, όμως οι σοσιαλδημοκράτες δεν κατάφεραν να αποτρέψουν ούτε τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ούτε, αργότερα, την άνοδο του ναζισμού. Υποστηρίχθηκε ότι ένας βασικός λόγος ήταν η μεγέθυνση της *οργάνωσης* που είχε καταστεί αυτοσκοπός –οι σοσιαλδημοκρατικές ηγεσίες ενδιαφέρονταν περισσότερο για την αναπαραγωγή των γραφειοκρατικών τους ρόλων και πολύ λιγότερο (αν καθόλου) για τη «νίκη του προλεταριάτου».

ΓΡΑΦΗΜΑ 2

Όμως η γενική αντιστοίχιση ιεραρχικής οργάνωσης και συμβατικής πολιτικής λειτουργίας έχει αμφισβητηθεί. Εξετάζοντας τα νέα κοινωνικά κινήματα στη Γερμανία, ο Dieter Rucht (1999) συμπέρανε ότι, αν και τις περισσότερες φορές η σχέση επαληθεύεται, ωστόσο δεν υφίσταται κανενός είδους νομοτέλεια: υπάρχουν άτυπες ομάδες με συμβατικές δράσεις και λόγο, και ιεραρχικές οργανώσεις που είναι ριζοσπαστικές. Αντίστοιχα υπήρξαν τα ευρήματα της συγκριτικής μελέτης των Voss - Sherman (2000) οι οποίες εξέτασαν εργατικά σωματεία: ο βαθμός θεομοθέτησης δεν βρέθηκε να προδικάζει σχεδόν καμία πολιτική έκβαση. Τα πορίσματα αυτά φέρνουν στο επίκεντρο της προσοχής τον αυτόνομο ρόλο της πολιτικής.

Επιπλέον, τι γίνεται με τον Λενινισμό; Ό,τι κι αν καταμαρτυρηθεί στους Μπολσεβίκους για τις οργανωτικές πρακτικές τους, σε αυτά δεν μπορεί να συγκαταλέγεται ότι ανασκεύασαν τις πολιτικές τους θέσεις προκειμένου να γίνουν αποδεκτοί στους Τσάρους.

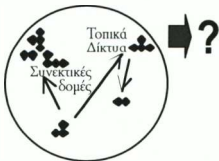

Β. Στον αντίποδα του σοσιαλδημοκρατικού, εμφανίστηκε το αναρχικό υπόδειγμα: χαλαρή σύνδεση τοπικών δικτύων που τα συνείχε μόνο η θολή επίκληση στην αναγκαιότητα της βίαιης επανάστασης (Γράφημα 3). Οι αναρχικοί πυροδότησαν πολλές μαχητικές εξεγέρσεις, όμως παντού η κρατική επιβολή υπήρξε σχετικά εύκολη με πλέον σύνηθες αποτέλεσμα τα λουτρά αίματος. Εκεί όπου

η σοσιαλδημοκρατική οργανωτική ψύχωση μετέτρεψε μαχητικά κινήματα σε συμβατικά κόμματα, η αναρχική απέχθεια προς την οργάνωση τα οδήγησε στον σεχταρισμό (Targow, 1998, σ. 127). Υπάρχει διέξοδος;

ΓΡΑΦΗΜΑ 3

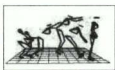
Πολλοί μελετητές θεωρούν ως λύση μια δομή που θα βασίζεται σε χαλαρά, ημιαυτόνομα δίκτυα, τα οποία όμως θα διατηρούν επαφή μεταξύ τους και θα μπορούν να συντονιστούν. Για να αποφευχθεί η γραφειοκρατικοποίηση, η ηγεσία δεν θα πρέπει να είναι συγκεντρωτική ή ενιαία, ενώ ως επιπλέον προτέρημα της νέας δομής προβάλλεται το ότι επιτρέπει τη συμ-

μετοχή ακόμη και σε περιόδους που δεν υπάρχουν κλασικές κινητοποιήσεις. Πρόκειται για αναμφίβολες αρετές, δεν λείπουν όμως και τα προβλήματα. Εν πρώτοις, σε ποιον βαθμό η νέα δομή είναι πραγματική και όχι ένας απλός ευσεβής πόθος – αλγεβρική άθροιση των αρετών των δύο προτύπων χωρίς τις αδυναμίες; Δεύτερον, ακόμη κι αν υποθεθεί ότι η δομή είναι γνήσια, τι γίνεται με τη δημοκρατία; Ελλείπει παγιωμένων θεσμών, ποιος αποφασίζει, πώς επιλέγεται, πού και πώς λογοδοτεί (della Porta - Diani, 1999, σ. 136-137); Μήπως, τέλος, η τεράστια ιδεολογική ποικιλότητα των νέων μορφωμάτων δεν είναι παρά ένδειξη ενός ελλείμματος πολιτικής;

8. ΚΙΝΗΜΑΤΑ «ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ»

Η ειδική διερεύνηση κινηματικών πόρων (συμβολικών, οργανωτικών και διεκδικητικών/ρεπερτορίων), βασική και πολύτιμη συμβολή της κινηματικής

βιβλιογραφίας, δεν είναι, ωστόσο, παρά αφηρημένη ευρετική άσκηση. Τα «πραγματικά κινήματα» ανακλύπουν (όποτε ανακλύπουν) με όλους τους πόρους και τα χαρακτηριστικά τους,

ενθυλακωμένα σε συγκεκριμένα –και αενάως μεταβαλλόμενα– περιβάλλοντα που επίσης συν-διαμορφώνονται από δράσεις κρατικών αρχών και κινηματικών αντιπάλων. Κρίσιμος γνωστικός στόχος αποτελεί, συνεπώς, η θεωρητικά ενσυνείδητη (επανα)σύνθεση του κινηματικού φαινομένου.

Στο πλαίσιο μιας τέτοιας οπτικής «κινήματων εν δράσει» ιδιαίτερη σημασία αποκτά η έννοια του συγκρουσιακού κύκλου.

Συγκρουσιακοί κύκλοι...

Ως «συγκρουσιακοί κύκλοι» ορίζονται χρονικές περίοδοι επίτασης της συγκρουσιακότητας σε ολόκληρο το κοινωνικό σύστημα. Οι συνδηλωτικά πυκνότερες (αλλά και υποδηλωτικά εναργείς) αποδόσεις του φαινομένου ανήκουν στον Aristide Zolberg (1972), που δεικτικά χαρακτήρισε τις περιόδους αυτές «στιγμές παραφροσύνης» [moments of madness]: συγκυρίες όπου όλα φαίνονται δυνατά», και που ο διαχωρισμός ανάμεσα σε εργαλειακές και βιοματικές-υπερβατικές πολιτικές δράσεις (στον βαθμό που υφίσταται σε κανονικές συνθήκες) διαρρηγνύεται.

Στα καθοριστικά γνωρίσματα των συγκρουσιακών κύκλων συγκαταλέγονται: ♦ η γρήγορη γενίκευση και διάχυση της συλλογικής δράσης από περισσότερο σε λιγότερο δραστήριους κλάδους (όπως και από μια γεωγραφική περιοχή σε άλλη ♦ η τροποποίηση, επέκταση, και –κάποτε– ανανέωση στα διεκδικητικά ρεπερτόρια (παραδειγματικές μορφές όπως τα σοβιέτ, οι καταλήψεις εργοστασίων [sit-downs], η *autogiduzione*, η ανυπακοή κ.λπ. αναδύθηκαν κατά τη διάρκεια συγκρουσιακών κύκλων) ♦ η επεξεργασία νέων αξιακών συμβολισμών (ή εκτενείς αναπλαισιώσεις παλαιών) ♦ η εμφάνιση νέων οργανώσεων ή/και η ενδυνάμωση παλαιών συνδυαστικά με έκρηξη της πολιτικής συμμετοχής, οργανωμένης αλλά και άτυπης, και ♦ μια χαρακτηριστική «πύκνωση» στη ροή πληροφοριών όπως και στην αλληλεπίδραση διεκδικητών, των αρχών και άλλων κοινωνικών ομάδων. Σύμφωνα με τον Tarrow (1998, σ. 144), η γενίκευση των κοινωνικών αντιπαραθέσεων σε συγκρουσιακούς κύκλους επέρχεται όταν, λόγω της εμφάνισης

Sit-down της UAW στο εργοστάσιο της General Motors, στο Flint, Michigan (1937).

πολιτικών ευκαιριών (ή απειλών), κομβικά τοποθετημένοι «πρωτοπόροι» κλάδοι ξεκινούν κινητοποιήσεις με αιτήματα που απηχούν τις επιδιώξεις και άλλων κοινωνικών ομάδων. Οι δύο ρόλοι αποδόθηκαν από τον McAdam (1995) ως *initiator* και *spin-off movements* αντίστοιχα.

...και συγκρουσιακή ύφεση

Η συγκρουσιακή ύφεση είναι απόρροια της επενέργειας τριών βασικών διαδικασιών. Η πρώτη δεν είναι άλλη από τη *φυσική εξάντληση* των διεκδικητών, που οδηγεί στην αποχώρηση των λιγότερο αποφασιστικών και την ανάπτυξη πώλωσης στο εσωτερικό του κινήματος ανάμεσα στη μετριοπαθή και τη ριζοσπαστική πτέρυγα. Η δεύτερη αφορά τις μορφές δράσης. Καθώς από ένα σημείο και πέρα η ανάληψη συγκρουσιακής παρεμπόδισης φα-

Καιπεργάτες και οικοδόμοι υπήρξαν πρωτοπόροι διεκδικητικοί κλάδοι σε διαφορετικές περιόδους της ελληνικής εργατικής ιστορίας (Μεσοπόλεμος, δεκαετία 1960).

ντάζει «εξαντλημένη» (ή απλώς ανέφικτη), η πολικότητα βιάσυμβαση ενδυναμώνεται επιτείνοντας τις διασπάσεις (Tarrow, 1989). Στη συγκρουσιακή ύφεση αποσκοπεί, τέλος, και η κρατική παρέμβαση με αλληπάλληλα παιχνίδια καρότου (διευκόλυνσης των οπαδών της συνδιαλλαγής) και μαστιγίου (καταστολής των πιο μαχητικών).

Κάποια στιγμή οι συγκρουσιακοί κύκλοι τελειώνουν· όμως πολλές από τις διεκδικητικές καινοτομίες που κομίζουν παραμένουν.

Τι μένει;

Οι συγκρουσιακοί κύκλοι ♦ εκλαϊκεύουν και διαχέουν διεκδικητικά ιδιώματα που πριν παρέμεναν κρυπτικά και απρόσιτα ♦ συνδέουν διεκδικητικές πρακτικές και οντολογικές αφηγήσεις με πραγματικά κοινωνικά δίκτυα και ♦ εγγράφουν τα κορυφαία αιτήματα που προβάλλονται στην ημερήσια διάταξη της επίσημης πολιτικής ως κομβικές παρακαταθήκες. Πρόκειται για γιγαντιαία διαδικασία διάχυσης εμπειριών, που έμμεσα και καλειδοσκοπικά διαμορφώνει τις παραμέτρους μελλοντικών διεκδικητικών δράσεων (Soule, 2004). Σύμφωνα με μια κλασική διατύπωση:

Λίγοι άνθρωποι τολμούν να διαρρήξουν την κρούστα της σύμβασης. Όταν το επιχειρούν, σε «στιγμές παραφροσύνης», δημιουργούν ευκαιρίες και υποδείγματα για τους άλλους. Οι «στιγμές παραφροσύνης»... εμφανίζονται ως απότομες κορυφώσεις στη μακρά καμπύλη της ιστορίας. Όσο διαρκούν, νέες μορφές διεκδίκησης, σαν αναλαμπές, εμφανίζονται... ενώ ο ρυθμός απορρόφησής τους στις υφιστάμενες διεκδικητικές ρουτίνες είναι αργός και μερικός. Όμως οι συγκρουσιακοί κύκλοι... διαρκούν πολύ περισσότερο και έχουν ευρύτερη επίδραση από τις ίδιες τις «στιγμές παραφροσύνης» είναι, για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Zolberg... «σαν ένα παλιρροϊκό κύμα που λειαίνει σημαντικά το έδαφος αλλά και αφήνει προσχωματικά αποθέματα στο διάβα του»... (Tarrow, 1995, σ. 110-111).

9. ΚΙΝΗΜΑΤΙΚΕΣ ΕΚΒΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ

*...Το αδικάωτο δεν πετιέται στον σκουπίδοτενεκέ της Ιστορίας.
Είναι η τροφή του μέλλοντος, η σκοτεινή πλευρά του φεγγαριού.
Κώστας Κάλτσας, Πάντειο Πανεπιστήμιο*

Τι αποτελέσματα έχει η δράση των κινημάτων στη ζωή των κοινωνιών; Πώς και πόσο την άλλαξαν, και τι είδους συμπεράσματα προκύπτουν για το μέλλον; Πρόκειται για ερωτήματα δύσκολα που περιπλέκονται ακόμη περισσότερο εξαιτίας της τάσης πολλών παρατηρητών να αποτιμούν τις κινηματικές εκβάσεις επί τη βάση διακηρυγμένων προγραμματικών στόχων –όσο πιο φιλόδοξοι οι στόχοι, τόσο πιο αποκαρδιωτικές οι αποτιμήσεις.

Όμως ο βραχύς χρόνος αδικεί καταφανώς την πολυπλοκότητα του φαινομένου. Αν και τα αιτώδη ανύσματα είναι σύνθετα με πολλαπλές και άδηλες επενέργειες (τι προκαλεί τι και πώς), είναι σαφές πως οι κινηματικές διεκδικητικές δράσεις συνιστούν βασικό παράγοντα διαμόρφωσης της σύγχρονης κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας. Δεν είναι υπερβολικό να υποστηρίξει κανείς πως, ό,τι σήμερα θεωρείται θεσμικά παγιωμένος διακανονισμός έχει τις απώτερες καταβολές του σε συλλογικές δράσεις που κατά τη στιγμή της αρχικής τους ανάληψης υπήρξαν «εξωθεσμικά» συγκρουσιακές (Tilly, 1999).

Παρά την ύπαρξη σημαντικών εξαιρέσεων (π.χ. Giugni - McAdam - Tilly, 1999) ο χώρος των κινηματικών εκβάσεων παραμένει ακόμη σε μεγάλο βαθμό

μό, αδιερεύνητος. Σε μια από τις πιο γνωστές απόπειρες αποτύπωσης, ο William Gamson (1990, κεφ. 1) ανέτμωσε το φαινόμενο σε δύο συστατικές

ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ

Η επίδραση που η συμμετοχή σε συλλογικές δράσεις έχει στις ατομικές διαδρομές των ακτιβιστών ανήκει στις κομβικές περιοχές της μελέτης των κινηματικών συνεπειών. Τα κινήματα δεν αλλάζουν μόνο την κοινωνία, αλλάζουν και τους ακτιβιστές. Αν και μελέτες που έγιναν στον τομέα αυτόν καταλήγουν σε αντικρουόμενα συμπεράσματα, το γεγονός παραμένει ότι, παρά το κατά κανόνα σημαντικό προσωπικό κόστος, ο μεγάλος όγκος όσων ενεπλάκησαν σε συλλογικές δράσεις είναι πολίτες με έντονη συνείδηση και εξακολουθητικά μεγάλη διάθεση συμμετοχής στα κοινά (Tarrow, 1998, σ. 167-168).

του διαστάσεις (την αναγνώριση που επιτυγχάνουν οι διεκδικητές και τον βαθμό ικανοποίησης των αιτημάτων τους), και στη βάση αυτή εννοιολόγησε ένα φάσμα πιθανών αποτελεσμάτων (από την πλήρη αποδοχή έως την πλήρη απόρριψη). Όμως οι πολιτικοί θεσμοί δεν αποτελούν παρά μικρό μόνο τμήμα των πιθανών επιρροών. Στις κινηματικές επιδράσεις προσμετρώνται επίσης η ανάδυση συλλογικών ταυτοτήτων, ο σχηματισμός διεκδικητικών δικτύων (della Porta - Diani, 1999), αλλαγές στο συγκείμενο πολιτισμικό πεδίο (Earl, 2004), νέες οντολογικές αφηγήσεις

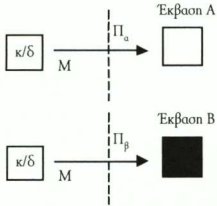
στο μικρο-επίπεδο (McAdam, 1999), αλλαγές στον συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ διεκδικητών και αρχών κ.ά. Πώς μπορεί να αποτιμηθεί αυτή η πολυπλοκότητα;

Χωρίς να δίνει οριστικές απαντήσεις, η βιβλιογραφία αναδεικνύει ωστόσο ορισμένες κρίσιμες προϋποθέσεις αποτελεσματικότητας. Συγκαταλέγονται οι δυνατότητες ♦ παρεμπόδισης (σχεδόν ποτέ δεν κατακτήθηκαν δικαιώματα χωρίς τη σύντονη άσκηση πίεσης στις ελίτ) ♦ σύναψης επιτυχών συμμαχιών, συνήθως με φορείς που έχουν πρόσβαση στο εσωτερικό του πολιτικού συστήματος (δεν πρόκειται όμως για ομορτυνισμό αλλά για πολιτική ενεργοποίηση), και ♦ κινητοποίησης οργανωτικών, διεκδικητικών και συμβολικών πόρων.

Σχεσιακή ανάλυση και αιτώδεις μηχανισμοί

Αν είναι όμως κάτι που προκύπτει αδιφιλόνικτα από την επισκόπηση αυτής της συζήτησης, είναι πως η αναζήτηση ανιστορικών αντιστοιχίσεων (της μορφής πρακτική $x \rightarrow$ έκβαση y) είναι καταδικασμένη σε αποτυχία. Αυτό στο οποίο οι νεότερες σχεσιακές προσεγγίσεις κατατείνουν είναι ο προσδιο-

ΓΡΑΦΗΜΑ 4

κ/δ: κινηματικές δράσεις
 Μ: αιτιώδης Μηχανισμός
 Π: περιβάλλον

ρισμός αιτιώδων μηχανισμών οι οποίοι, εξαιτίας του ότι επενεργούν σε διαφορετικά συγκείμενα περιβάλλοντα, εκβάλλουν σε διαφορετικά αποτελέσματα (McAdam - Tarrow - Tilly, 2001). Μια απλοποίηση της σχεσιακής προσέγγισης της αιτιότητας εικονογραφείται στο Γράφημα 4: ενώ ο αιτιώδης μηχανισμός που επισμαίνεται στις δύο περιπτώσεις είναι κοινός (Μα), το γεγονός ότι η επενέργειά του συντελείται μέσα από διαφορετικά περιβάλλοντα (Πα/Πβ) οδηγεί σε διαφορετικές εκβάσεις Α/Β.

10. ΚΙΝΗΜΑΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΕΙΣ ΣΤΟΝ 21ο ΑΙΩΝΑ

Οι νέες τεχνολογίες, η πύκνωση των διεθνών δικτύων και η γενικευμένη υποχώρηση της εντοπιότητας που χαρακτηρίζει τις δύο τελευταίες δεκαετίες φαίνονται να αλλάζουν το τοπίο των σύγχρονων συλλογικών δράσεων. Στα χρόνια της παγκοσμιοποίησης, και σε αντίθεση με ό,τι ίσχυε έως και πριν από λίγα χρόνια, η ταχύτητα διάδοσης του διεκδικητικού μηνύματος είναι ιλιγγιώδης.

Όμως η αποτίμηση των συνεπειών αυτών των εξελίξεων διχάζει. Ο Charles Tilly (2004, σ. 96-97) έθεσε τις παραμέτρους του προβλήματος ως δίλημμα:

...[Ο] 21ος αιώνας, θα φέρει επιτέλους τα κοινωνικά κινήματα στην κορύφωση της επιδιωκόμενης λαϊκής ενδυνάμωσης σε παγκόσμια κλίμακα; Οι νέες επικοινωνιακές τεχνολογίες όπως η αποστολή μηνυμάτων SMS... θα γίνουν άραγε πόροι για κινηματικούς ακτιβιστές και απλούς ανθρώπους ώστε να μεταστραφούν τα ισοζύγια εις βάρος καπιταλιστών, στρατοκρατών και διεφθαρμένων πολιτικών; Ή, αντίθετα, μήπως η [πρόσφατη έξαρση] συλλογικών δράσεων... συνιστά την τελευταία αναλαμπή λαϊκής διεκδικητικότητας στο καταθλιπτικά ομοίμορφο φόντο της παγκοσμιοποίησης;

Αναγωγισμοί

Οι προσλήψεις του «νέου περιβάλλοντος» κινούνται μεταξύ δύο εξίσου επιφανών άκρων.

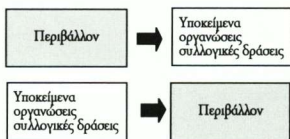
Α. Διαμορφωμένο στο πλαίσιο επεξεργασιών για τη συνδικαλιστική υποχώρηση (π.χ. Munck, 2004), το πρώτο σενάριο αποπνέει ερεβώδη απαισιοδοξία: ένα σενάριο δομικής απίσχνανσης των κινηματικών πόρων, ρευστοποίησης των συλλογικών ταυτοτήτων και παρατεταμένης διεκδικητικής αποδυνάμωσης (πιθανώς με την εξαίρεση του αντιδραστικού φονταμενταλισμού). Ως αιτιώδεις παράγοντες προβάλλονται η διεθνοποίηση των αγορών, η διάλυση των νεοκορπορατιστικών διακανονισμών και η αποφράς τριάδα –εξατομίκευση, θηλυκοποίηση, τριτογενοποίηση– των νέων αγορών εργασίας. Εξελίξεις όπως αυτές, υποστηρίζεται, οδηγούν στην παρακμή των διεκδικητικών οργανώσεων (αφού πρώτα καταδικάζουν τις δράσεις τους σε εξακολουθητική αναποτελεσματικότητα), κερματίζουν τους τόπους σύμπτυξης συλλογικών υποκειμένων και σταδιακά αίρουν τις προϋποθέσεις δημιουργίας κινηματικών δικτύων.

Κάποιες από τις αντιξοότητες αυτές είναι αναμφίβολες, όμως η ανάλυση πάσχει από αφόρητο αναγωγισμό: την αξιωματική παραδοχή αδιαμεσολάβητων αιτιωδών επιρροών από το περιβάλλον προς τα διεκδικητικά υποκείμενα και ποτέ το αντίστροφο. Όμως τα κινηματικά υποκείμενα δεν είναι μόνο αποδέκτες περιβαλλοντικών επιρροών είναι και δημιουργοί τους (όπως στο Γράφημα 5). Επιπλέον, γιατί οι δομές της παγκοσμιοποίησης συνιστούν απειλή περισσότερο από ευκαιρία (Σεφεριάδης, υπό έκδοση);

Β. Αλλά σε αναγωγισμό υποπίπτει και το ακριβώς αντίθετο στρατόπεδο –εκείνων που θεωρούν τις τεχνολογικές εξελίξεις (και το παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον εντός του οποίου συντελούνται) πανάκεια. Οι προβλέψεις εδώ περιλαμβάνουν δημιουργική υπέρβαση των παραδοσιακών οργανωτικών διλημμάτων, «αιεφόρο ανάπτυξη» νέων μορφών δράσης, πρωτοδικά διαρκείς μετασχηματισμούς στον πολιτικό λόγο και τα κοινωνικά δίκτυα υποστήριξης κ.ο.κ.

Προβάλλοντας τις επικουρικές διαστάσεις της «νέας πραγματικότητας», οι

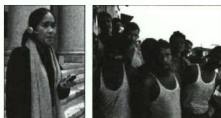
ΓΡΑΦΗΜΑ 5

προσεγγίσεις αυτές υπενθυμίζουν τις αδυναμίες του ερεβώδους σεναρίου, όμως ο τεχνολογικός ντετερμινισμός που αποπνέουν οδηγεί σε απολύτως ομοειδείς γνωστικές παραδοξολογίες: αν η τεχνολογία αρκεί για την επίτευξη τόσων κινηματικών οραμάτων, τότε τι χρειάζεται η πολιτική; Οι ευκαιρίες που δημιουργούνται από την παγκοσμιοποίηση πρέπει να αναγνωρίζονται, όμως δεν πρόκειται παρά για περιβαλλοντικές δυνατότητες που δεν προδικάζουν απολύτως τίποτε.

Αν είναι κάτι που οι συζητήσεις αυτές αναδεικνύουν γλαφυρά είναι ότι οι όποιες συνέπειες των νέων συνθηκών θα προκύψουν μέσα από αλληπάλληλες πολιτικές διαμεσολαβήσεις και τη σχεσιακή αλληλεπίδραση κοινωνικών διεκδικητών, στρατηγικών δρώντων (οργανώσεων) και αενάως μεταλλασόμενων δομών. Αυτό μπορεί να ακούγεται μετέωρο ή και ασαφές –μια μετάθεση του θεωρητικού προβλήματος στην περιπτωσιολογία και τον μέλλοντα χρόνο, όμως η απόρριψη του εύκολου αναγωγισμού δεν είναι διόλου ευκαταφρόνητη πρόοδος. Προϋπόθεση επάρκειας στη θεωρητική παραγωγή είναι η αναγνώριση της πολυπλοκότητας των προβλημάτων: *on récule pour mieux sauter!*

Αναγνωρίζοντας τις πολυπλοκότητες αυτές, ο Tilly (2004, σ. 98) συνοψισε τις θεωρητικές προκλήσεις του κινηματικού μελλοντολόγου σε τέσσερα βασικά σημεία/εκκλήσεις: ♦ αποφεύγετε τον τεχνολογικό ντετερμινισμό ♦ η επικοινωνιακή επανάσταση της εποχής μας έχει διττή επίδραση: μειώνει το κόστος επικοινωνίας μεταξύ ακτιβιστών που ήδη λειτουργούν ως κόμβοι σε δίκτυα, αλλά αποκλείει ακόμη πιο αμετάκλητα όσους βρίσκονται «εκτός». Αυτό επιτείνει τις ανισότητες ♦ στην αυγή του 21ου αιώνα ο όγκος των συλλογικών δράσεων εξακολουθεί να στηρίζεται σε τοπικές, περιφερειακές και εθνικές οργανωτικές δομές· τέλος ♦ είναι λάθος να θεωρείται πως η διαμάχη περί την παγκοσμιοποίηση κυριαρχεί στην τρέχουσα κινηματική σκηνή: οι τοπικές διεκδικήσεις εξακολουθούν να δεσποζουν.

Οι νέες τεχνολογίες: κάνουν την επικοινωνία ευκολότερη. Τι γίνεται όμως με όσους βρίσκονται «εκτός δικτύου»;

Διεθνικές δράσεις, διεθνισμός

Στο πλαίσιο αυτής της συζήτησης ιδιαίτερη σημασία αποκτά, όπως είναι φυσικό, η έννοια του διεθνισμού (π.χ., Imig - Tarrow, 2001· Smith, 2004· della

Porta - Kriesi - Rucht, 1999· della Porta - Tarrow, 2005· Tarrow, 2005): Τι ακριβώς είναι και τι περιλαμβάνουν οι διεθνικές δράσεις; Οι βασικοί θεωρητικοί της συγκρουσιακής πολιτικής συγκροτούν τα επιχειρήματά τους στη βάση (1) της οργανωτικής ταυτότητας των διεκδικτών (έχουν ή όχι διεθνείς διασυνδέσεις;) και (2) του αντικειμένου των διεκδικήσεών τους (αφορούν ή όχι υπερεθνικούς στόχους;). Πρόκειται ασφαλώς για κρίσιμες διαστάσεις, όμως ο διεθνισμός δεν είναι απλώς ή κυρίως οργανωτική κατάσταση, πολυεθνικές διεκδικήσεις σε πολυεθνικό επίπεδο. Είναι πρωτίστως *περιεχόμενο πολιτικής* –μια ανάλυση της πραγματικότητας (και αντίστοιχες δράσεις) όχι με βάση το έθνος-κράτος, αλλά αναλυτικές κατηγορίες που υπερβαίνουν ή, ακριβέστερα, τέμνουν τα έθνη. Καθ' οδόν προς μια πληρέστερη εννοιολόγηση αξίζει να αναλογιστεί κανείς την αποκαλυπτική εμπειρία των εργατικών διεθνών. Η Β' Διεθνής υπήρξε οργάνωση ιδιαίτερα αξιολογής εμπέλειας και δικτύωσης, όμως μεταξύ 1914 και 1918, βρέθηκε –σύμφωνα με τον Perry Anderson (2002, σ. 13)– κάτω από την επήρεια του χειρότερου «σοβινιστικού ιμπεριαλισμού». Η άθροιση εθνισμών δεν οδηγεί σε διεθνισμό –κάθε άλλο.

Σε κάθε περίπτωση, το παρόν και μέλλον των κοινωνικών κινημάτων είναι οργανικά συνυφασμένο με την πορεία της σύγχρονης πολιτικής.

Όπως η τέχνη, έτσι και τα συλλογικά υποκείμενα –προπνός τα διεθνιστικά– «κατασκευάζονται». Το *Μνημείο στην 3η Διεθνή* (памятник 3-му интернационалу, 1919) του πρωτοπόρου κονστρουκτιβιστή Vladimir Tatlin (με συμβολισμό εμβληματικό των διεθνιστικών προδοκιών μας ολόκληρης επχής) δεν ολοκληρώθηκε ποτέ λόγω ανυπέβλητων τεχνικών δυσκολιών. Όμως το ενδιαφέρον για το εγχείρημα δεν εξέλειπε. Ο πίνακας του Sheldon Greenberg *Tatlin's Tower* (λάδι σε μουσαμά, 1,82 x 2,13 μ.) φιλοτεχνήθηκε μόλις το 2004.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ, Σ. (2001), *Θεωρίες για τη συλλογική δράση και τα κοινωνικά κινήματα*, Κριτική, Αθήνα.
- ANDERSON, P. (2002), «Internationalism: a Breviery», *New Left Review*, March-April, σ. 5-25.
- BUECHLER, S.M. (2000), *Social Movements in Advanced Capitalism: The Political Economy and Cultural Construction of Social Activism*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη-Οξφόρδη.
- CALHOUN, C. (1995), «“New Social Movements” of the Early Nineteenth Century», στο M. Traugott (επιμ.), *Repertoires & Cycles of Collective Action*, Duke University Press, Durham-Λονδίνο.
- CLEMENS, E.S. - MINKOFF, D.C. (2004), «Beyond the Iron Law: Rethinking the Place of Organizations in Social Movement Research», στο D. Snow - S.A. Soule - H. Kriesi (επιμ.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Blackwell Publishing, Οξφόρδη.
- DAVIS, G.W. - SCOTT, R. - ZALD, M. - McADAM, D. (επιμ.) (2005), *Social Movements and Organization Theory*, Cambridge University Press, Cambridge.
- DELLA PORTA, D. (1995), *Social Movements, Political Violence and the State: A Comparative Analysis of Italy and Germany*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη.
- DELLA PORTA, D. - DIANI, M. (1999), *Social Movements: An Introduction*, Blackwell, Οξφόρδη.
- DELLA PORTA, D. - KRIESI, H. - RUCHT, D. (επιμ.) (1999), *Social Movements in a Globalizing World*, Macmillan, Λονδίνο.
- DELLA PORTA, D. - TARROW, S. (επιμ.) (2005), *Transnational Protest & Global Activism: People, Passions, and Power*, Rowman Littlefield Publishers, Inc., Langham-Boulder-Νέα Υόρκη-Τορόντο-Οξφόρδη.
- DIANI, M. - McADAM, D. (επιμ.) (2003), *Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action*, Oxford University Press, Οξφόρδη.
- EARL, J. (2004), «The Cultural Consequences of Social Movements», στο D. Snow - S.A. Soule - H. Kriesi (επιμ.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Blackwell Publishing, Οξφόρδη.
- GAMSON, W.A. (1990), *The Strategy of Social Protest*, 2η έκδοση, Wadsworth, Belmont, CA.
- GAMSON, W.A. - MEYER, D.S. (1996), «Framing Political Opportunity», στο D. McAdam - J.D. McCarthy - M.N. Zald (επιμ.), *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*, Cambridge University Press, Cambridge.
- GIUGNI, M. - McADAM, D. - TILLY, C. (επιμ.) (1999), *How Social Movements Mat-*

- ter (*Social Movements, Protest, and Contention*), University of Minnesota Press, Minneapolis.
- GOFFMAN, E. (1986), *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*, Northeastern University Press, Βοστώνη.
- GOLDSTONE, J.A. - TILLY, C. (2001), «Threat (and Opportunity): Popular Action and State Response in the Dynamics of Contentious Action», στο R.R. Aminzade, κ.ά. (επιμ.), *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- GOODWIN, J. - JASPER, J.M. (επιμ.) (2003), *The Social Movements Reader: Cases and Concepts*, Blackwell, Οξφόρδη.
- IMIG, D. - TARROW, S. (επιμ.) (2001), *Contentious Europeans: Protest and Politics in an Emerging Polity*, Rowman Littlefield Publishers, Inc., Langham-Boulder-Νέα Υόρκη-Τορόντο-Οξφόρδη,
- KRIESI, H. (2004), «Political Context and Opportunity», στο D. Snow - S.A. Soule - H. Kriesi (επιμ.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Blackwell Publishing, Οξφόρδη.
- LANDOW, G.P. (2006), *Hypertext 3.0: Critical Theory and New Media in an Era of Globalization*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη, MD.
- McADAM, D. (1996), «Conceptual Origins, Problems, Future Directions», στο D. McAdam - J.D. McCarthy - M.N. Zald (επιμ.), *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*, Cambridge University Press, Cambridge.
- McADAM, D. (1999), «The Biographical Impact of Activism», στο M. Giungi - D. McAdam - C. Tilly (επιμ.), *How Social Movements Matter (Social Movements, Protest, and Contention)*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- McADAM, D. - McARTHUR, J.D. - ZALD, M. (επιμ.) (1996), *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*, Cambridge University Press, Cambridge.
- McADAM, D. - TARROW, S. - TILLY, C. (2001), *Dynamics of Contention*, Cambridge University Press, Cambridge-Νέα Υόρκη.
- McADAM, D. (1983), «Tactical Innovation and the Pace of Insurgency», *American Sociological Review*, τχ. 48, σ. 735-754.
- McADAM, D. (1995), «Initiator” and “Spin-off” Movements: Diffusion Processes in Protest Cycles», στο M. Traugott (επιμ.), *Repertoires and Cycles of Collective Action*, Duke University Press, Durham, NC.
- McADAM, D. - SNOW, D.A. (1997), *Social Movements: Readings on their Emergence, Mobilization, and Dynamics*, Roxbury Publishing Company, Λος Άντζελες.
- McARTHUR, J.D. - ZALD, M. (1977), «Resource Mobilization and Social Movements: A Partial “Theory”», *American Journal of Sociology*, τχ. 82, σ. 1212-1241.

- MELUCCI, A. (1996), *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*, Cambridge University Press, Cambridge-Νέα Υόρκη.
- MOSCOVICI, S. (1993), *The Invention of Society*, Polity, Λονδίνο.
- MUNCK, R. (επιμ.) (2004), *Labour and Globalisation: Results and Prospects*, Liverpool University Press, Liverpool.
- PIVEN, F.F. - CLOWARD, R. (1979), *Poor People's Movements: Why they Succeed, How they Fail*, Vintage Books, Νέα Υόρκη.
- PIVEN, F.F. - CLOWARD, R. (1992), «Normalizing Collective Protest», στο A. Morris - C. McClurg Mueller (επιμ.), *Frontiers in Social Movement Theory*, Yale University Press, New Haven.
- RUCHT, D. (1999), «Linking Organization and Mobilization: Michel's "Iron Law of Oligarchy" Reconsidered», *Mobilization*, τχ. 4, σ. 151-170.
- SARTORI, G. (2004), *Σημσιολογία, έννοιες, συγκριτική μέθοδος* (επιλογή, επιμέλεια, εισαγωγή: Σ. Ι. Σεφεριάδης), εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- SEFERIADES, S. (2005), «The Coercive Impulse: Policing Labour in Interwar Greece», *Journal of Contemporary History*, τόμ. 40, τχ. 1, Ιανουάριος, σ. 55-78.
- ΣΕΦΕΡΙΑΔΗΣ, Σ. (υπό έκδοση), «Εισαγωγή: Περιπέτειες του πολιτικού: μια μεταθεωρητική περίληψη», στο *Πολιτική χωρίς αναγωγισμούς: σχεσιακές διαδρομές στην ιστορική σοσιαλδημοκρατία, την ευρωπαϊκή ανεργία και το ελληνικό εργατικό κίνημα*, Σαββάλας, Αθήνα.
- ΣΕΡΝΤΕΔΑΚΙΣ, Ν. (1998), «Στην καρδιά των κοινωνικών κινήματων: μια κριτική ανάγνωση της σύγχρονης θεωρίας», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τόμ. ΣΤ, τχ. 24, Αύγουστος, σ. 41-65.
- SMITH, J. (2004), «Transnational Processes and Movements», στο D. Snow - S.A. Soule - H. Kriesi (επιμ.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Blackwell Publishing, Οξφόρδη.
- SNOW, D. - ROCHFORD, E.B. JR - WORDEN, S.K. - BENFORD, R.D. (1986), «Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation», *American Sociological Review*, τχ. 51, σ. 463-481.
- SNOW, D. - SOULE, S.A. - KRIESI, H. (επιμ.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Blackwell Publishing, Οξφόρδη.
- SNOW, D.A. (2004), «Framing Processes, Ideology, and Discursive Fields», στο D. Snow - S.A. Soule (επιμ.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Blackwell Publishing, Οξφόρδη.
- SOULE, S. (2004), «Diffusion Processes within and across Movements», στο D. Snow - S.A. Soule - H. Kriesi (επιμ.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Blackwell Publishing, Οξφόρδη.
- TARROW, S. (1989), *Democracy and Disorder: Protest and Politics in Italy 1965-1975*, Clarendon Press, Οξφόρδη.
- TARROW, S. (1995), «Cycles of Collective Action: Between Moments of Madness

- and the Repertoire of Contention», στο Μ. Traugott (επιμ.), *Repertoires & Cycles of Collective Action*, Duke University Press, Durham, NC.
- TARROW, S. (1998), *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, 2η έκδοση, Cambridge University Press, Cambridge.
- TARROW, S. (2005), *The New Transnational Activism*, Cambridge University Press, Cambridge.
- TAYLOR, V. - VAN DYKE, N. (2004), «“Get up, Stand up”: Tactical Repertoires of Social Movements», στο D. Snow - S.A. Soule - H. Kriesi (επιμ.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Blackwell Publishing, Οξφόρδη.
- TILLY, C. (1983), «Speaking Your Mind without Elections, Surveys, or Social Movements», *The Public Opinion Quarterly*, τόμ. 47, τχ. 4 (χειμώνας), σ. 461-478.
- TILLY, C. (1995), *Popular Contention in Great Britain, 1758-1834*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- TILLY, C. (1995a), «Contentious Repertoires in Great Britain, 1758-1834», στο Μ. Traugott (επιμ.), *Repertoires & Cycles of Collective Action*, Duke University Press, Durham-Λονδίνο.
- TILLY, C. (1999), «From Interactions to Outcomes in Social Movements», στο Μ. Giugni - D. McAdam - C. Tilly (επιμ.) (1999), *How Social Movements Matter (Social Movements, Protest, and Contention)*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- TILLY, C. (2004), *Social Movements, 1768-2004*, Paradigm Publishers, Λονδίνο.
- TVERSKY, B. (1993), «Cognitive maps, cognitive collages and spatial mental models», στο A.U. Frank - I. Campari (επιμ.), *Spatial Information Theory: Theoretical Basis for GIS*, Springer-Verlag, Χαϊδελβέργη-Βερολίνο.
- VOSS, K. - SHERMAN, R. (2000), «Breaking the Iron Law of Oligarchy: Union Revitalization in the American Labor Movement», *American Journal of Sociology* τόμ. 106, τχ. 2 (Σεπτέμβριος), σ. 303-349.
- ZOLBERG, A.R. (1972), «Moments of Madness», *Politics and Society* (χειμώνας), σ. 183-207.
- ΨΗΜΙΤΗΣ, Μ. (2006), *Εισαγωγή στα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα*, Ατραπός, Αθήνα.